

LUND UNIVERSITY

Bokrov under Sveriges stormaktstid

Svenska krigsbyten ur Victor von Stedingks bokbandssamling

Nordin, Jonas

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Nordin, J. (2020, mars 7). Bokrov under Sveriges stormaktstid: Svenska krigsbyten ur Victor von Stedingks bokbandssamling. Centralantikvariatet.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
CC BY

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SVENSKA KRIGSBYTEN

CENTRALANTIKVARIATET
KATALOG 85

CENTRALANTIKVARIATET

Österlånggatan 53 | 111 31 Stockholm | +46 8 411 91 36
www.centralantikvariatet.se | e-mail: info@centralant.se
Bankgiro 585-2389

*Medlem i Svenska antikvariatföreningen
Member of ILAB*

CENTRALANTIKVARIATET

KATALOG 85

SVENSKA KRIGSBYTEN

UR VICTOR VON STEDINGKS BOKBANDSSAMLING

Inledning av Jonas Nordin

STOCKHOLM MMXX

[14, 15, 19, 12, 17]

F Ö R O R D

Det är med stor glädje och inte utan viss stolthet som vi skickar ut denna katalog med svenska krigsbyten ur Victor von Stedingks bokbandsamling, och vi tackar för det förnyade förtroendet att få sälja böcker därur. För fem år sedan publicerade vi en katalog med Pommernrelaterade böcker ur samma samling. Victor von Stedingk (1899–1983) hade alltså bokband som huvudsakligt fokus i sitt boksamlade och det var som en bokbandsamling som biblioteket presenterades av Sten G. Lindberg i årsboken *Biblis* 1975. I kapitlet om reformationsband kommer krigsbytena som en speciell kategori, som Victor von Stedingk – och inte minst Sten G. Lindberg själv – nog hade ett extra gott öga till. En del böcker med krigsbytesproveniensen har efter att Lindbergs uppsats publicerades försvunnit ur samlingen men andra har tillkommit. Samtliga böcker i katalogen är även försedda med något av Victor von Stedingks båda exlibris, vilka Lars Victor von Stedingk berättat om i förordet till Pommernkatalogen.

Det är en stor och fin samling av svenska krigsbyten med exempel på böcker från många av de orter och bibliotek som kom i vägen för svenskarnas anstormning under 1600-talet. Nästan hela stormaktsskedet finns representerat; Gustav II Adolfs krig i Polska Preussen på 1620-talet, trettioåriga kriget, med det berömda erövrandet av lillsidan av Prag, och Karl X Gustavs fälttåg i Polen i mitten av 1650-talet. Katalogen avslutas med avvecklandet av den svenska stormakten i början av 1700-talet med evakueringen av universitetet i Pernau undan de annalkande ryssarna, då det inte längre handlade om expansion utan om att rädda vad som räddas kunde. Drottning Kristina finns med som ägare till ett antal av böckerna, inte minst från det stora bytet i Prag 1648, men även flera andra fina samtida svenska provenienser finns med såsom Schering Rosenhane och Claes Rålamb, vilka båda var framgångsrika vad gällde att utöka sina egna bibliotek med byten från kontinenten.

Några ord om begreppet krigsbyte, som det använts i denna katalog, kan behövas. Samtliga böcker i katalogen kommer från bibliotek som blivit utsatta, helt eller delvis, för svenskarnas plundringar, så som det redovisats framförallt av bokhistorikern Otto Walde i hans stora verk om de svenska litterära krigsbytena under stormaktstiden. De flesta av böckerna i katalogen kan även beläggas med en tidig svensk proveniens och har då kommit till Sverige sannolikt med de olika leveranserna av krigsbyten som skedde i samband med erövringarna, och i några fall kan vi följaktligen exakt hur boken kommit hit. I alla dessa fall kallas böckerna i katalogen för ett krigsbyte. I några enstaka fall är det dock något mer oklart när boken kommit till Sverige. Till exempel finns det i några fall inte någon proveniens som är äldre än 1900-talet – och i någon finns enbart Victor von Stedingks exlibris – vid sidan av det plundrade bibliotekets egen proveniensbeteckning. Då är det nästan omöjligt att bestämt avgöra om boken kommit till Sverige på 1600-talet eller på 1900-talet, även om den sannolikt ändå varit en del av det som plundrats. Ibland delades krigsbytet även upp direkt efter erövrandet, framförallt längre fram under trettioåriga kriget, och kom allierade till del eller officerare i svenska trupperna som ju inte

alltid hade sin hemvist i Sverige. I dessa fall har vi angett att boken sannolikt eller eventuellt är del av det krigsbyte som Walde redovisat för.

Eftersom bokband varit huvudsaken i samlingen består dessa krigsbyten också av böcker i fina och intressanta band. Nästan samtliga är blindpressade skinnband, ofta i ljust svinläder, men även några pergamentband finns med. En del av banden är skickligt renoverade av Sven Wiklander, några enstaka av böckerna är endast lösa delar ur större verk, vilket säkert kan förklaras av att det var det som fanns i det ursprungliga biblioteket eller var det som kom med, och någon enstaka bok är defekt. Allt sådant är givetvis som vanligt noggrant noterat i beskrivningarna. I det sammanhang som den här katalogen utgör är förstås inte bokens innehåll den egentliga huvudsaken utan tyngdpunkten i beskrivningarna ligger på proveniens och på band.

För att sätta in katalogens böcker i deras rätta sammanhang har professorn i bok- och bibliotekshistoria i Lund Jonas Nordin haft vänligheten att förse katalogen med en inledning om krigsbyten och deras betydelse för de svenska biblioteken. Samtliga fotografier i katalogen är tagna av Lars Paulsrud som också står för den grafiska utformningen.

Trevlig läsning!

Mats Petersson

BOKROV UNDER SVERIGES STORMAKTSTID

JONAS NORDIN

1600-TALETS SVENSKA STORMAKT var en brådmogen skapelse. På någon generation gick Sverige från att vara en obemärkt randstat i Europas utkant till att vara med och diktera villkoren i den kontinentala storpolitiken. Långsiktigt anseende och verkligt inflytande kunde emellertid inte byggas med enbart vapen. I en internationell ordning som byggde på auktoritet krävdes även kulturell odling för att erhålla respekt från andra stater, och här hade det svenska riket en lång väg att gå. Reformationen hade skapat en andlig klyfta mellan Sverige och stora delar av omvärlden och den hade slagit sönder mycket av den kulturella infrastrukturen, inte minst skolor och bibliotek. Förvisso hade svenska lärda sällan bidragit konstruktivt till den europeiska bildningen heller under medeltiden, och magister Björn från Lödöse, som under tre decennier föreläste vid filosofiska fakulteten i Wien och kunde testamentera ett bibliotek om närmare 140 volymer, mestadels teologi, till domkyrkan i Skara, står fram som ett undantag. Men med reformationen tappade Sverige ytterligare mark, relativt sett. Senmedeltiden innebar en stark expansion för lärdomen med många nyetablerade universitet och inte minst som en effekt av boktryckarkonsten, men den intellektuella skjuts som Europa upplevde kom till stora delar av sig i Sverige.

Sverige hade fått ett inhemskt universitet i Uppsala 1477, men dess blygsamma verksamhet upphörde helt på 1530-talet. Domkapitel och kloster, de mest lärdomstyngda institutionerna i riket, antingen omdanades eller lades ner. Den löftesrika boktryckarkonsten hade visserligen kommit till landet redan på 1480-talet, men tilläts aldrig etablera sig och utnyttja sin fulla potential. Under 1500-talet hade Sverige bara en eller undantagsvis två boktryckare i verksamhet samtidigt, alltid under kunglig kontroll, och böcker fortsatte i stor utsträckning att kopieras för hand. Bibeln på svenska (1541) och Nya Testamentet på finska (1548) var väl de mest för att inte säga enda betydande böcker som trycktes i riket under seklet. Bokförfare fanns ett fåtal i Stockholm, ibland någon i Uppsala, men ingen annanstans. De två viktigaste och mest inflytelserika svenska böckerna framställdes symptomatiskt nog i utlandet av katolska dissidenter: Johannes Magnus' *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* och brodern Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus*, tryckta i Rom 1554 respektive 1555. Bägge kom att utöva ett omätligt stort inflytande på bilden av svenskarna och deras historia såväl hemma som utomlands.

Erik XIV och Johan III var inte opåverkade av renässanshumanismen eller bröderna Magnus' skrifter, men deras kulturella verksamhet hade liten effekt utanför hovkretsarna. Karl IX återupprättade visserligen Uppsala universitetet som ett uttalat protestantiskt lärosäte 1593, men verksamheten blomnade upp först med Gustav II Adolf. Med honom inträdde en ny och målmedveten svensk kulturpolitik som också påverkade biblioteksområdet. År 1611 utnämndes en särskild kunglig bibliotekarie, två år senare fick akademien i Uppsala sin första boktryckare och ett akademibibliotek grundades 1620. Den kungliga huvudstaden och den rehabiliterade lärdomsstaden hade därmed var sitt bibliotek inrättat till rikets nytta, men

inget av dem hade ännu några imponerande samlingar. Grunden för biblioteket i Uppsala hämtades från det nedlagda klostret på Gråmunkeholmen i Stockholm. Där hade funnits ett produktivt skriptorium under medeltiden och flera av Stockholms tidiga tryckerier hade där haft sin verksamhet. Senare blev det ett lager för de boksamlingar som sedan reformationen konfiskerats från kyrkor, från privatpersoner och från kung Sigismund bland andra. Dessa disparata samlingar, möjligen uppgående till 4 000 volymer eller däromkring, till stor del skolastik och katolsk liturgi, blev grundstommen till akademibiblioteket. Därtill fördes de första Vasakungarnas böcker från Stockholm till Uppsala, men det torde inte ha rört sig om några stora mängder. Enligt en förteckning från 1568 hade Erik XIV ägt 216 tryckta och handskrivna böcker och enligt en annan från 1571 ägde Johan III 56 volymer.

Utöver dessa donationer avsatte Gustav Adolf 200 daler silvermynt årligen till bibliotekets underhåll; den redan i sig beskedliga summan skulle inte bara räckta till bokinköp, utan även till byggnadens underhåll. Anslaget förblev oförändrat fram till seklets mitt och under hela 1640-talet förslög det inte till inköp av mer än 141 böcker. Om man varit utlämnad åt denna förvärvspott hade det med andra ord tagit lång tid att bygga upp någon samling av betydelse. Med polska kriget på 1620-talet startade dock en ny och aktiv accessionsmetod *en gros*. Att svärdet och pennan fördes av samma hand hade inympats hos Gustav Adolf från barnsben. I *Een kort Vnderwijsning: Vthi Huaad Konster och Dygder Een Fursteligh Person skall sikh öfwe och bruke* (1604) skrev kronprinsens lärare Johan Skytte följande:

Efter the höghlärste, och klokeste Mästares trogne råd och betänckiande / skall en vng Herre och Furste vthi thenne efterföljande stycker / sikh fliteligen öfwe och bruke: Först vthi een rätt och sanskyllig Religion och Gudztjänst: Sädan vthi the herlige och sköne prydnings som the Booklige konster rijkeligen oss allom medhdela / skenke och förähre: Och til thet sidste vthi alle Ridderlighe kropsens öfningar / hwilke äre ett fundament och Präparatif till alle Krigzsaker / och göre een godh Soldat och berömmeligh Krigz Furste.

Gustav Adolf tog till sig läxan och krig, religion och bokliga konster gick sömlöst ihop alltifrån hans första fälttåg. Förhållningssättet var detsamma under hela stormaktstiden och litterära krigsbyten togs såväl under trettioåriga kriget, som under Karl X Gustavs och Karl XII:s krig. Ett mönster kan dock skönjas där böckerna gick i olika riktningar vid olika tidpunkter. Gustaf Adolfs konfiskationer blev i huvudsak allmän egendom, främst genom Uppsala universitetsbibliotek. Under Kristina styrdes strömmen allt mer mot det kungliga biblioteket i Stockholm, medan bokroven under karolinsk tid allt som oftast blev enskildas fångst. Undantag från detta generella mönster finns naturligtvis under varje period.

Hur stor andel krigsbyten utgjorde av svenska bibliotek under 1600-talet är omöjligt att säga. På Skokloster slott finns en av de bäst kartlagda samtida boksamlingarna. Vid byggherren Carl Gustaf Wrangels död uppgick den till omkring 2 400 volymer som delades i fyra arvslotter. En av dem finns kvar på slottet (med kompletteringar från några av de andra lotterna). Moderna beräkningar ger vid handen att bara omkring 10 procent av bokbeståndet utgjordes av krigsbyten, men denna uppskattning är helt säkert för låg. En samtida katalog delade böckerna i tio ämnesområden och inom facket teologi består de bevarade volymerna till mer

än 75 procent av krigsfångst. Detta är förmodligen inte kännetecknande för hela samlingen och om vi hade möjlighet att granska helheten torde det samlade antalet byten sannolikt hamna mer mot den lägre delen av det vida spannet, men eftersom nära tre fjärdedelar av Wrangels ursprungliga bibliotek skingrats kan det aldrig bli annat än en gissning. Hur representativt Skoklosters bibliotek är för privatsamlingar i stort är ännu svårare att säga. Det bästa som kan sägas är att det litterära inflödet via krigsbyten var betydande, men dess andel av rikets samlade bokbestånd vid en viss given tidpunkt kommer vi aldrig kunna veta vare sig för privata eller offentliga samlingar. Vad sedan de rövade böckerna i sin tur kan ha betytt för sina nya ägares bildning, renommé eller förströelse är givetvis än vanskligare att avgöra.

För de offentliga biblioteken är underlaget något bättre även om uppskattningarna av samlingarnas storlek också här är högst ungefärliga. Som ovan antytts kan Uppsala universitetsbibliotek vid sin grundläggning ha tagit emot en stomme på någonstans mellan fyra och fem tusen volymer. Trettio år senare beräknas biblioteket ha uppgått till uppemot 8 600 volymer där lejonparten av tillväxten bestod av krigsbyten. Dessa kan alltså ha utgjort omkring 40 procent eller mer av universitetets böcker. Av de runt 1 165 handskrifterna torde en bra bit över hälften ha kommit från utländska plundringar. För det kungliga biblioteket i Stockholm kan situationen antas ha varit ungefär densamma fram till seklets mitt. De tidigare kungarnas böcker hade sänts till Uppsala och det som kom i stället – innan drottning Kristina började köpa stora utländska samlingar – var till betydande del krigsbyten. Av de 953 handskrifter som förtecknas i det kungliga bibliotekets äldsta katalog från 1651 är det bara fyra som *med säkerhet* fanns där på 1500-talet.

De byten i form av böcker Gustaf Adolf sände hem till Uppsala (och i mindre utsträckning Stockholm) var främst hämtade från Riga, Braunsberg, Frauenburg, Würzburg och Mainz. I samtliga fall rörde det sig om bibliotek som tillhört motståndarlägrets religiösa institutioner: jesuitkollegier, kapitel- och klosterbibliotek, furstbiskopar och andra katolska dignitärer. Detta var viktigt ur såväl rättslig som moralisk synvinkel. Det handlade dels om gods som erövrats i enlighet med krigets lagar, dels material som togs från den rätta trons fiender för att ställas i den oförfalskade religionens tjänst. Strängnäs-biskopen Laurentius Paulinus såg det som en Gudi behaglig gärning om de svenska vapnen lyckades erövra ”våre Fijenders namnkunnige collegia och sköne Bibliotheker, hwilke the missbruke till then sanne Religionens vndertryckelse, men här kunne föras till genuinum usum igen, som är Gudhi till ähra och vår christelige Religions kraftigare förswarelse samt alle berömmelige studiers nyttige fortsetning” (brev till Axel Oxenstierna, 1/8 1634).

Att identifiera och bärga och i förekommande fall välja ur boksamlingarna krävde någon sakkunskap. Handskrifter och goda författare föredrogs i första hand, men allrahelst skulle hela bibliotek sändas till hemlandet för att sorteras i lugn och ro. Arkiv som kunde bidra med information om fiendens aktioner, underlätta administrationen av betvingade områden och ge historiska upplysningar var eftertraktade. Medan Gustav Adolf var i livet deltog kungen själv aktivt i urvalet, bistådd av fältpredikanterna. Senare överläts verksamheten på fältkansliets sekreterare, skolade i språk och statskunskap. I början av 1643 meddelade Axel Oxenstierna följande order till överbefälhavaren Lennart Torstenson:

I lijka mätto ther her Fälldtmarskalken får någre papistiske orter in, ther sköne och kostelige bibliotheker ähre till finna, som uthi förledne Sommar skedde medh Neus, Olmitz [Olmütz], at han wille befalla Secreteren, eller elliest någon wiss, godh, förfahren och förtrogen man, som weet till taga den legenheeten i acht, at sambla och conservera samma bibliotek, och låta widh säker legenheet sända dem hijt öfwer, at ther medh förbättra bibliotheken uthi Rijkzens academier och gymnasier.

Instruktionen innehåller flera intressanta upplysningar. Det kulturpolitiska syftet är uttalat: böckerna skall användas till att fylla tomma skolbibliotek. Armén får utnyttja den kompetens som finns till hands för att verkställa uppdraget och böckerna bör hanteras varsamt. Vidare är det uttryckligen enbart fiendens bibliotek som får roffas på detta vis. Att beröva papisten och jesuiten deras intellektuella verktyg var inte bara en rättvis bestraffning, det var även en skyddsåtgärd för den evangeliska sidan och en möjlighet att låta böckerna komma till användning i den sanna religionens tjänst.

I vad mån katolska liturgiska handböcker och annan papistisk litteratur verkligen kunde fylla avsedd funktion i det lutherska Sverige och framför allt dess lärdomsanstalter är en fråga som i någon mån delat forskarna. Den dominerande uppfattningen är väl ändå att nyttan kraftigt begränsades av de impressionistiska förvärvsmetoderna. Universitetsbiblioteket i Uppsala hade två våningar med separata ingångar. Det övre planet var det egentliga bruksbiblioteket där de nyttiga och representativa böckerna rangerades. Det undre planet blev mer ett boklager för onyttiga eller otjänliga böcker. Somliga av de oanvändbara pergamenthandskrifterna fick skatta sina sidor åt universitets bokbindare och stadens orgelbyggare. Över fyrahundra handskrifter förstördes på detta sätt fram till 1691. Med tanke på det stora inflödet oanvändbar litteratur ter sig konsistoriets föreskrift 1646 att bara renläriga evangeliska böcker skulle få inköpas för de knappa förvärvsanslagen självklar.

Var tagandet av krigsbyten berättigat eller legalt i samtiden? 1600-talet brukar kallas de stora krigens tid, men det innebar också födelsen av den internationella folkrätten. Den starkes rätt som tidigare varit förhärskande ersattes allt mer av principer byggda på naturrättslig grund och enligt vilka det fanns vissa grundläggande rättigheter och skyldigheter som måste beaktas även i krig och diplomati. I dessa sammanhang brukar ofta hänvisas till den nederländske juristen Hugo Grotius' *De jure belli ac pacis* (Om krigets och fredens rätt). Var kriget rättmätigt var det också lovligt för segraren att, på vissa villkor, ta byten. Detta avsåg exempelvis krigsmateriel men även de underkuvades allmänna egendom, inklusive kulturföremål. Sådana ägarbyten reglerades sedan i fredsöverenskommelser och blev därmed fördragsrättsligt godkända av bägge parter.

Grotius' inflytelserika bok publicerades dock 1625 och de storskaliga svenska bokroven inleddes redan i Riga 1621. Grotius skrev emellertid inte i ett vakuum och naturrätten var över huvud taget starkt influerad av romersk rätt. De konfiskationer som gjordes i Riga omfattade enbart så kallade kaduker. Detta begrepp, *caducus*, stammade ur den romerska rätten och avsåg egendom utan laglig arvinge eller i överförd bemärkelse herrelöst gods i allmänhet. Efter erövringen av Riga i september 1621 fördrevs den polske kungens ämbetsmän samt stadens jesuiter. Den

egendom de efterlämnade ansågs därefter förverkad medan stadens övriga befolkning lämnades i fred, åtminstone så långt den kungliga rättskipningen kunde utöva kontroll.

Förfarande av detta slag var regel i de bokrov som företogs av den svenska kronan; en förutsättning för att bytet skulle komma till avsedd användning var ju att det omhändertogs i någorlunda god ordning. Vad däremot soldatesken och oregerliga officerare satte i verket var inte lätt att styra över i alla lägen. Under trettioåriga kriget kom den svenska statsledningen med Axel Oxenstierna i spetsen att luta sig mot Grotius' auktoritet – som bekant verkade han också i svensk diplomatisk tjänst under de sista tio åren av sitt liv.

I somliga stycken sågs svenskarnas bytestagande som återställande av svensk egendom. 1500-talets bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm ”plundrades av jesuiterna, som under kung Johan III:s tid förhärjade vår kyrka och vårt Helikon [Ϸ: vår litteratur]”, skrev Olof Celsius, vicebibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek, 1745.

I Uppsala bibliotek påträffas böcker, som i marginalen till titelbladet fått följande anteckning: ”Inskriften i katalogen över jesuitordens i Sverige bibliotek”, där de dock strukit över orden ”i Sverige”, men så dåligt att de lätt kunna läsas, och skrivit ”Braunsberg” i stället, sedan de [jesuiterna] lämnat landet och i hemlighet begivit sig till Braunsberg med detta byte.

Intressant nog såg Celsius inte detta jesuitiska bruksbibliotek som den katolska ordens egendom, utan som en nationell svensk tillhörighet.

Det största och mest kända svenska bytestagandet skedde på den så kallade Lillsidan i Prag under sommaren 1648, bara några månader innan den westfaliska freden undertecknades. Genom denna sista framstöt kom inte bara Djävulsbibeln och Silverbibeln i svenska händer, det samlade bytet angavs i samtida uppskattningar till ofattbara 7 miljoner riksdaler. Som jämförelse kan nämnas att Frankrikes subsidier till Sverige 1638–1648 uppgick till 5,4 miljoner riksdaler, vilket var strax över den kontanta satisfaktion kronan tilldelades i fredsfördraget för hemförloandet av sina trupper. Osnabrückfördraget innehöll särskilda stipulationer angående krigsbyten. Det gods och de ägodelar som befann sig på ursprunglig ort skulle återställas, men allt som redan bortforslats skulle behållas av de nya ägarna (artikel XVI:15). Alla tidigare konflikter, anspråk och lidna oförrätter skulle anses glömda i och med fredens ratificering.

Fredstillståndet varade inte länge och på sommaren 1655 bröt Sverige det stillestånd med Polen som ingåtts i Stuhmsdorf 1635. Skälen var många och cyniska, men till de formella punkterna hörde religiösa schismer och ouppklarade anspråk i förhållande till den polska Vasagrenen. Arkivhandlingar av svensk proveniens stod därmed på önskelistan när administrativa centra intogs. Liksom tidigare fanns också intressen för större boksamlingar. Till Uppsala fördes böcker från särskilt jesuitkollegier och kloster i Vilnius och Poznan; det kungliga biblioteket i Warszawa fick också bidra med ett och annat. En del av det byte som inte hunnit skeppas ut återställdes efter freden i Oliva; det tycks i synnerhet ha gällt de rika samlingarna i den kungliga residensstaden Krakow. Många av de böcker som fördes till Stockholm förstördes i slottsbranden 1697.

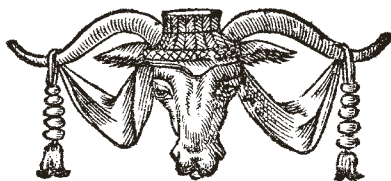
Under Karl X Gustavs krig tycks roven i högre grad än tidigare ha hamnat i privata händer. ”Efter mönster av de gamla romarna”, skrev Olof Celsius om denna tid, ”inrättade även Sveriges berömda män på sina gods bibliotek, där de kunde vila sina av bekymmer tröttade sinnen.” Bland förnämliga sådana samlingar uppräknade han Schering Rosenhanes, Per Brahe den yngres, Magnus Gabriel De la Gardies och diplomaten och riksrådet Claes Rålamb. Alla innehöll krigsbyten i större eller mindre omfattning. En betydande del av Rosenhanes samlingar finns i dag på Kungliga biblioteket medan De la Gardies och Rålamb's böcker hamnade i Uppsala efter reduktionen. Per Brahes böcker har till största delen skingrats eller förtärts av eld, men rester återfinns ännu på Skokloster; där finns även Carl Gustaf Wrangels redan nämnda byten från Polen och Danmark. Emund Figrelus Gripenhielm hade som sekreterare i kansliet överinseende över det kungliga biblioteket och kunde därmed tillskansa sig dupletter ur samlingarna. På detta sätt byggde han upp ett imponerande bibliotek om 6 000 volymer, med omfattande inslag av krigsbyten från Polen och Danmark. Gripenhielms boksamling köptes av Karl XI och skänktes 1684 till det nyinrättade universitetsbiblioteket i Lund där den ännu återfinns. Fortifikationsofficeren Erik Dahlbergh, som noggrant tecknade av de polska städerna innan de lika sorgfälligt brändes ned av svenskarna, snappade gärna åt sig enskilda volymer inom de områden som intresserade honom: topografiska planschverk, arkitektur, ingenjör- och krigskonst, klassiska författare. Tilläggas skall att många byten hamnade i andra länder via utländska officerare i svensk tjänst.

Även under krigen i Danmark hämtades rika vinster, inte sällan från privata slottsbibliotek. Karl X Gustavs första danska fälttåg varade bara ett halvår, från augusti 1657 till februari 1658, och det snabba förloppet begränsade möjligheterna till bytestagande. Det andra danska kriget, som inleddes i augusti 1658, innebar dock att svenska trupper stationerades på dansk mark under halvtannat år, vilket gav goda möjligheter till såväl sanktionerad som improviserad plundring. Liksom tidigare försökte svenskarna upprätthålla principen om att endast beslagta herrelöst gods. Till sådant räknades dels samlingar som övergivits sedan ägaren tagit till flykten, dels samlingar som evakuerats från sin ursprungliga ort för att undan gömmas. Särskilt rika byten gjordes i erövrade fästningar som fungerat som depåer för flyktingarna. De danska krigens hembragte storslagna troféer av historiskt och konstnärligt värde åt kronan såsom drottning Margaretas kjortel, Frederik II:s tronehimel och en stor mängd bronsskulpturer från Frederiksborgs slott. Bokroven däremot känner vi främst genom sådant som hamnat i enskilda händer och som först indirekt har slutat i offentliga samlingar. Av det som kronan tog i beslag torde dock en hel del ha förstörts i Stockholms slotts brand varför den verkliga omfattningen är svår att uppskatta.

Det går inte alltid att med säkerhet avgöra om de böcker med polsk proveniens som i dag återfinns i Sverige ursprungligen rövats under Karl X Gustavs eller Karl XII:s krig. I regel tycks dock bytestagandet ha varit mindre utbrett vid det senare tillfället. Detta kan ha flera orsaker: de svenska offentliga samlingarna var redan mättade efter nära ett sekel av påfyllnad; de svenska officerarnas smak hade förfinats och de nöjde sig inte längre med böcker i bulk såvida deras mer specifika intressen inte kunde tillgodoses i de polska biblioteken; den mer rörliga krigsföringen

tillät inte ansamling och frakt av stora byten. Bland dem som vi vet fick med sig böcker från fälttåget hör i alla händelser Olof Hermelin, juridikprofessor i Dorpat, kanslisekreterare och kunglig historiograf. Karl XII hade sitt högkvarter i Heilsberg 1703–1704 och under denna stationära period fanns det tid för en kännare att välja och plocka med sig i lugn och ro. Hermelin sände hem två kistor med böcker tagna från biskopens bibliotek till Stockholm. Bland hans byten fanns flera äldre handskrifter varav åtminstone ett drygt dussintal donerades av sonen Carl Hermelin till Åbo akademis bibliotek, där de dock förstördes i den stora stadsbranden 1827.

Karl XII:s polska fälttåg erbjöd de sista möjligheterna för den svenska stormaktens krigare att plundra bibliotek av någon betydelse. En och annan rysk bok har bevisligen letat sig till Sverige, men det ryska fälttåget gick annars inte genom trakter som lämnade några större möjligheter till bytestagande. Den sista stora boksamling som skeppades till Stockholm och berikade det kungliga biblioteket var inte resultatet av ett rov, utan av en räddningsaktion. Det svenska provinsuniversitetet i Dorpat nära den ryska gränsen hade störts av krigshandlingar redan under Karl X Gustavs krig och 1699 flyttades det i stället till kuststaden Pernau. På grund av kriget kom bibliotekets böcker aldrig på plats i den nya miljön, utan de låg nedpackade i lådor till 1709 då de brådstörtat fördes till Stockholm tillsammans med hela akademistaten. Det kan stå som en tänkvärd epilög till hela den svenska bokrovsepoken, att inte ens de böcker man själv hopsamlat alltid fyllde behoven i hemlandet. ”Pernau-biblioteket var visserligen rikt på äldre böcker”, skrev kunglige bibliotekarien Magnus Celsius 1751, ”vilka under alla omständigheter ha sitt värde; men med dessa följde även en mängd skolböcker och andra av obetydligt värde, som knappast komma att få sin plats i den praktfulla sal där Kungl. biblioteket inom kort skall uppställas, särskilt som de även blevo vattenskadade under transporten hit.” Denna spänning mellan det som ansågs nyttigt och det som ansågs värdelöst hade Sveriges bibliotekarier haft att hantera under nära ett sekel. När den svenska stormakten gick under kan riket emellertid inte längre betraktas som kulturellt efterblivet.

LITTERATUR I URVAL

- ABUKHANFUSA, KERSTIN (red.), *Mare nostrum: Om westfaliska freden och Östersjön som ett svenskt makcentrum* (Stockholm: Riksarkivet, 1999)
- ANNERSTEDT, CLAES, *Uppsala universitetsbiblioteks historia intill år 1702* (Stockholm: Vitterhetsakademien, 1894)
- CELSIUS, MAGNUS O., *Kort historia över Kungl. biblioteket i Stockholm* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 1961 [1751])
- CELSIUS, OLOF, *Uppsala universitetsbiblioteks historia* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1971 [1745])
- GÖRANSON, ULF, "Kulturarvskrigsbyten och den rättsliga utvecklingen från Grotius", i Peter Sjökvist (red.), *Bevara för framtiden: Texter från en seminarieserie om specialsamlingar* (Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 2016)
- HAGSTRÖM MOLIN, EMMA, *Krigsbytetts biografi: Byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skoklosters slott under 1600-talet* (Göteborg: Makadam, 2015)
- HALDÉN, PETER (red.), *1648: Den westfaliska freden – arv, kontext och konsekvenser* (Lund: Nordic Academic Press, 2009)
- LOSMAN, ARNE, "Tre rekonstruerade 1600-talsbibliotek på Skokloster", i *Adelsböcker och stormansbibliotek* (Bålsta: Skokloster, [1969])
- NYLANDER, EVA NILSSON, *The mild boredom of order: A study in the history of the manuscript collection of Queen Christina of Sweden* (Lund: Lunds universitet, 2011)
- SJÖKVIST, PETER, "Om böckernas ordning i Uppsala universitetsbiblioteks första byggnad", *Biblis: Kvartalstidskrift för bokvänner*, 85 (2019)
- WALDE, OTTO, *Storhetstidens litterära krigsbyten: En kulturhistorisk-bibliografisk studie*, 1–2 (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1916, 1920)

K A T A L O G

BRAUNSBURG OCH FRAUENBURG 1626. För att tvinga Sigismund till fred seglade den svenska flottan med Gustav II Adolf och hären sommaren 1626 in mot Weichselmynningen i Preussen och besatte Pillau och andra orter vid flodens mynning. Trupperna tog sig sedan vidare in i biskopsdömet Ermland vilket utan större motstånd besegrades. Den sista juni ryckte man in i Braunsberg och dagen efter ryckte en häravdelning in i stiftsstadens Frauenburg. Båda städerna var välförsedda med rika jesuit- och klosterbibliotek.

I. *Från jesuitkollegiet i Braunsberg, eventuellt krigsbyte 1626.*

BENCI, François. *Orationes & carmina. Quae partim nunquam antehac, partim in Germania nunc primum in lucem prodierunt. Oratorum singularum argumentum, pagina quae primam orationem antecedit proximé, indicabit. His demum subiuncta est eiusdem de stylo & scriptione disputatio.* Ingolstadt, David Sartorius, 1592. 8:o. (8), + 383 s. Understrykningar och marginalanteckningar med bläck samt en bläckplump på s. 249. Titelbladet med ordet "Carminum" överstruket. Samtida skinnband, ryggen med upphöjda bind, frampärmen med oxiderad gulddornrad dekor i form av Kristus på korset i en mittram omgiven av blomsterstämplar, bakpärmen med rullstämplar med, märkligt nog, reformatorerna Huss, Luther, Melanchton. På titelbladet finns ägaranteckning från jesuitkollegiet i Braunsberg "Ex catalogo libri. Collegii Braunsbergensis" samt flera överstrukna anteckningar. På försättsbladet finns en likaledes överstruken anteckning "Ex catalogo librorum Nicolai Irignac (?) et amicorum", daterad 1592. På bakpärmens insida finns ägaranteckningen Bartschi. Med Victor von Stedingks exlibris. 8 000:–

VD16 B 1675. Adams B626 (endast denna del). Stalla nr 1698 (endast denna del). Walde I, s. 55ff. Munkhammar s. 31. Hagström s. 124f.

Det stora "Braunsbergbytet" bestod framförallt av jesuitkollegiets bibliotek i Braunsberg (Braniewo) men även av en del andra boksamlingar vid andra institutioner som lydde under detta. Böckerna från både Braunsberg och Frauenburg kom snabbt till Stockholm och förtecknades av Johannes Bureus innan de i ett stort lass skickades till Uppsala universitetsbibliotek. Walde kan redovisa många bokexempel från Braunsberg och idag anses det finnas 2300 böcker därifrån bara på Uppsala universitetsbiblioteket (Hagström s. 125). Medlemmar av familjen Bartsch, köpmän och godsägare i Braunsberg, finns representerade i många av de böcker som kommit från Braunsberg och som nu finns i Uppsala.

Vad som skiljer detta exemplar från de böcker Walde redogör för är texten "Ex catalogo libri..." i ägarinskriptionen, vilken inte verkar förekomma i de andra exemplaren. Det skulle kunna tyda på att denna bok skiljts från kollegiets biblioteket vid ett tidigare tillfälle och det finns inte heller några äldre svenska annoteringar. En del oklarheter finns dock alltid. Huruvida böckerna från Bartsch också kommer från jesuitkollegiet eller om svenskarna tog dem från familjens bibliotek går enligt Walde idag inte att utröna (I, s. 61). Någon Nicolaus Irignac har ej kunnat identifieras. Intressant att reformatorerna får finnas på ett band från ett jesuitbibliotek.

François Benci (1542–94) var italiensk jesuit och känd för sitt fina latin. Hans *Carmina et Orationes* utkom första gången i Rom samma år. Anledningen till att titelbladet har ordet "Carmina" överstruket är att detta endast är första delen som innehåller talen. Ytterligare en del *Carminum libri quatuor ejusdem Ergastus et Philotimus dramata* publicerades samma år. Både Adams och Stalla redovisar delarna separat från varandra.

2. *Från det berömda ermländska domkyrkobiblioteket i Frauenburg, krigsbyte 1626.*

HEGESIPPUS [=JOSEPHUS.] *Egesippi historiographi inter scriptores ecclesiasticos vetustissimi, de rebus à Iudaeorum principibus in obsidione fortiter gestis, deq. excidio Hierosolymorum, aliarumq. civitatum adiacentium, libri V. diuo Ambrosio Mediolanensi episcopo interprete.* Eiusdem Anacephaleosis fini operis adiecta est. Köln, Ioannes Soter, 1530. Folio. (6), + 68, + (2) blad. Titelbladet och första textbladet inom träsnittsram av Hans Holbein, och med fina träsnittsanfanger. Bläckanteckningar på sista fyra textbladen. Titelbladet med äldre pappersförstärkning, lätta småfläckar. Sammanbunden med:

IRENAEUS. *Opus eruditissimum divi Irenaei episcopi Lugdunensis in quinque libros digstum, in quibus mire reteggit & confutat veterum haereseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit emendatum opera Des. Erasmi Roterodami, ac nunc eiusdem opera denuo recognitum, correctis iis quae suffugerant. Additus est index rerum scitu dignarum.* Basel, Officina Frobeniana, 1534. Folio. (12), + 335, + (13) s. Fint träsnitt på s. (11) och fina vinjetter. Titelbladet och sista bladet med Frobens boktryckarmärke i träsnitt. Lätt fuktrand i övre marginal s. 45–46 och 226–236, enstaka småfläckar, något kraftigare i övre hörnet s. 189–195. Enstaka samtida marginalanteckningar och en anteckning på titelbladet daterad 1546. Samtida (polskt?) blindpressat skinnband över träpärm, ryggen med fyra upphöjda bind och handskrivnen titel. Frampärmens mittplatta med Jesusbarnet som världens frälsare, omgiven av rulldekor med musicerande putti som spelar flöjt och trumma samt hovfolk parvis, titeln präglad upptill på pärmens och i nederkant dateringen ”M.D.XLVII”. Bakpärmens med samma rullram som den främre samt rutmönster med (enligt Lindberg) granatäppelknoppar. Bevarade metallspännen och övre snittet med titel i bläck. Ryggen lagad i övre och nedre kapitäl. Det första titelbladet med Johannes Langhankis namnteckningar, först som pastor i Heilsberg, daterad 1547, och ytterligare en gång som ”canonici Warmiensis”, domherre i Ermland. Med annan hand anteckningen ”Liber Biblioth. Warmiensis” samt ytterligare en anteckning. Numret ”220” skrivet på frampärmens insida. Med Carl Fredrik Mennanders resp. Christian Hammers exlibris på frampärmens insida samt på bakpärmens insida Victor von Stedingks. 150 000:–

VD16 H 1254 resp. VD16 I 318. Adams H148 resp. I151. Vander Haegen, Erasmiana II, s. 32. Hoffman II, s. 466. Walde I, 72ff. Hagström s. 124f. Nils Nordqvist, Berömda boktryckare 2, s. 104f. Detta exemplar omnämns av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 121.

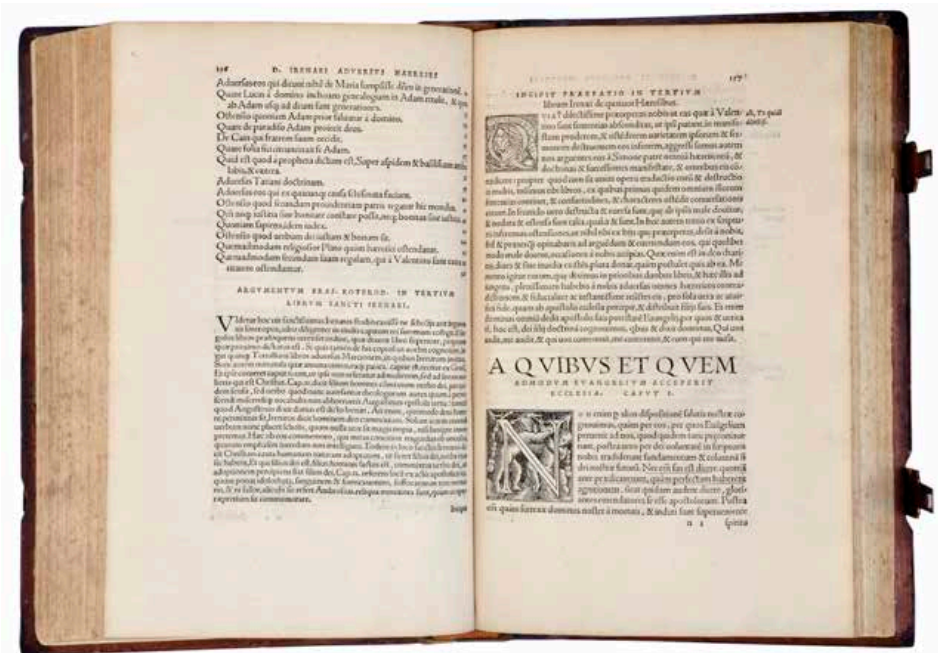
Frombork (Frauenburg) i Polen i Ermlands stift erövrades av Gustav II Adolf den 1 juli 1626. De ermländska domherrarna hade sedan gammalt stått på hög kulturell och vetenskaplig nivå och det ermländska domkyrkobiblioteket är idag känt för sina böcker som tillhört Nicolaus Copernicus, själv domherre över Ermland, vilka idag i stor utsträckning finns på Uppsala universitetsbibliotek. Johannes Langhanki var kyrkoherde i Heilberg, ekonom över Ermlands stift, domherre i Guttstadt och slutligen över Ermland, död 1567 (Walde I, s. 77). Han donerade sina böcker till domkyrkobiblioteket och Walde spekulerar att hans donation troligen var den sista accessionen som kom biblioteket till del, då nästan inga av de återfunna böckerna från biblioteket är tryckta efter hans tid. Det är förmodligen Johannes själv som låtit binda boken samma år som han daterat sin första namnteckning.

Sannolikt (enligt Walde) lät Gustav II Adolf sända den största delen av bytet från Ermland direkt till Sverige. Redan den 23 augusti 1626 noterade nämligen Johannes Bureus att han börjat inventera "Varmiensem Bibliothecam". Det bestämdes att dessa skulle tillfalla akademien i Uppsala och i maj 1627 skickade Bureus iväg kistorna med böckerna. Walde konstaterar dock utifrån de olika förteckningar som finns att Gustav Adolf för egen och för Uppsala universitets räkning inte kan ha tagit hela biblioteket utan troligen även delat med sig till sina generaler (Walde I, s. 97). Även i Bureus eget bibliotek återfanns böcker från Ermland. Walde konstaterar även att "Kvalitativt intar Frauenburgbiblioteket en rangplats bland de tagna boksamlingarna".

Ärkebiskopen och prokanslern för Uppsala Carl Fredrik Mennander (1712–86) hade ett mycket stort bibliotek. Försäljningskatalogerna efter honom omfattade, trots en tidigare donation till Åbo akademi, hela 7527 tryckta arbeten och såldes på auktion 1792. Juveleraren Christian Hammers (1818–1905) stora bibliotek såldes på Stockholms Auktionsverk i början av 1900-talet.

Utgåvan av "Hegesippus" är den andra Kölnutgåvan och utgiven med ett förord av Philipp Melancthon riktat till Gottfrid Hittorp. Den första utkom 1525 och en tredje trycktes 1544. Träsnittsramen till titelbladet är den s.k. Cleopatraramen av Hans Holbein, och anfangerna med lekande barn är snarlika det s.k. Barnalfabetet av densamme. Någon Hegesippus som ska ha skrivit om det judiska kriget har dock aldrig funnits. Texten är en mycket fri medeltida latinsk översättning av Josephus' "Judiska historia". Att denna latinska text attribuerats till författarnamnet "Egesippus" beror på en felläsning av namnet "Josephus" i det s.k. Josaphusmanuskriptet från 800-talet, där denna latinska översättning fanns. Texten trycktes första gången 1510.

Det andra arbetet är den tredje upplagan (av fem) av Erasmus av Rotterdams översättning av Irenaeus av Lyon samlade verk, först utgiven 1526. Irenaeus levde på 100-talet e.K. och räknas som en viktig kyrkofader. Hans främsta arbete, *Adversus haereses*, som ingår här är ett polemiskt angrepp på gnosticismen.

OLIVA 1626. Riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm, som förde befälet över svenska flottan, låg med denna utanför Danzig (Gdansk) för att bevaka staden och hindra dess kommunikationer med omvärlden sjövägen. I samband med detta landsatte han även ett antal soldater som i juli 1626 tog det närbelägna klostret i Oliva i besittning och därifrån hämtade ett stort byte. Gustav II Adolf gav efter erövrandet order om att klostret skulle utplundras men ingenting spolieras.

3. Från klosterbiblioteket i Oliva, eventuellt krigsbyte 1626.

DUPUIS, François. *Cathena aurea super psalmos quae ob aptissimam sententiarum connectionem merito aurea cathena dictaest, q.cen annulli cathenam efficiunt, sic sanctorum multorum autoritatibus constat a spectatissimo viro veriusq. iuris doctore praestantissimo, & in sacris literis exercitatissimo domino Francisco de Puteo Carthusiensium ordinis primatio edita. Nunc denuo a mendis quibus impressorum incuria, aut quovis casu alio vitiata prius scatebat ters, necnon beati Hierony, viti hebraicae & latinae linguae petitissimi translatione iuxta hebraeum in his praefertim locis, in quibus dissidere veidebatur ditata ac decorata, ut interlegendum elucescet.* (Paris), Guillermi Bossozel för Johannes Petit, 1534. Folio. (10), + 262 bl. Titelbladet tryckt i svart och rött inom träsnittram. En helsides träsnittsillustration. Enstaka äldre marginalanteckningar med bläck, kraftigare fuktrand blad 147–148 och återkommande i intervaller, tilltagande mot slutet. Bra renoverat samtida blindpressat skinnband över träpärmar, ny skinnrygg med upphöjda bind, pärmarna renoverade

i kanterna och med insidans pärmapper uppfordrat, frampärmen med oxiderad gulddornerad mittplatta med kung David med texten "Juxta Est Dominus His Qui Tribu. S. C.", runtom denna rullstämplar med barn som bär kors, glob m.m. och med evangelister, överst på pärmen texten "CATHENA AVREA", bakpärmens rullstämplar med Jesus på korset, Adam och Eva samt evangelister, en rullstämpel signerad NVM 21, nya slejfar med gamla metallbeslag. Övre snittet med titeln i blåck. På frampärmens insida finns ägaranteckningen "Sum Joannes & Matthaei Sculteti" daterad 1585 och på titelbladet ägaranteckning från klosterbiblioteket i Oliva "Inscriptus Catalogo Fratrum de Oliva", därunder med annan hand "... in Prussia". Med Victor von Stedingks exlibris. 45 000:—

OCLC 915342188. Ej i Adams (har de tre tidigare). Walde I, 87f. Hagström s. 51.

Walde utgår ifrån att klostret i Oliva bör ha haft ett stort bibliotek, inte minst med tanke på hur välförsett det för övrigt var. Men om detta biblioteks öden vet vi inte mycket. Walde konstaterar att vi inte vet hur stort biblioteket kan ha varit eller vart böckerna tog vägen. Han har bara lyckats spåra ett fåtal böcker därifrån i svenska offentliga bibliotek, och var och ett av dessa har endast enstaka böcker. Ingenstans har någon större mängd samlats. De böcker han funnit har dock samtliga samma ägaranteckning som detta exemplar (Walde I, s. 88).

Ett antal medlemmar av familjen Scultetus (eller Schultze) är kända som domherrar i Erm-land. En tidigare, den mer välkände Johannes Sculteti (död 1523), donerade sina böcker till klosterbiblioteket i Pelplin, vilket plundrades i samma veva som Oliva. Walde har dock inte hittat denna proveniens i de svenska offentliga samlingarna. Dessa något senare Scultetus, Johannes och Mattias, kommer sannolikt från samma släkt och även följt traditionen att donera sina bibliotek till klosterbiblioteken, fast i detta fall till klostret i Oliva.

Boken är fjärde upplagan av franciskanermunken François Dupuis (Franciscus de Puteo) *Catena aurea* eller kommentarer till psaltaren. Helsidesillustrationen visar skapelseberättelsens sex arbetsdagar. Den första upplagan kom 1520 och den trycktes sedan om 1529, 1530 och här 1534, alla i Paris.

WÜRZBURG 1631. Efter segern vid Breitenfeldt tågade Gustav II Adolf och svenska hären mot sydväst, genom Erfurt och Thüringerwald ner mot Schweinfurt och Würzburg. Staden Würzburg gav sig utan strid men borgen på andra sidan Main gav sig först efter åtta dagars hårda strider och stormning den 8 oktober. Furstbiskopen som skulle leda förhandlingarna med svenskarna flydde. "Rikt blev bytet, ty från landsbygden och städerna runt omkring hade befolkningen bragt sin värdefullaste egendom i säkerhet på slottet, som ansågs ointagligt" (Grimberg).

4. *Från Mespelbrunns bibliotek i Würzburg, sannolikt krigsbyte 1631.*

DIONYSIUS CARTHUSIANUS. *Summae fidei orthodoxae D. Dionysio Carthusiano auctore.* 1–2. Antwerpen, Viduae & haeredum Ioannis Stelsii, 1569. 8:o. (19), + (blank) s.+ 168, 161–239, + (blank) bl; (24) s.+ 347, + (1) bl. Genomgående fuktrand i marginalerna, första titelbladet uppfodrat. Nött samtida blindpräglad svinläderband på träpärm, ryggen med upphöjda bind, frampärmen med rullstämplar och med von Mespelbrunns kolorerade pärmexlibris, bakpärmen med mittplatta, två metallspännen bevarade. Trasigt nedre kapital och nederdel av pär-

marna. Enligt Lindberg är boken bunden av bokbindaren Hans Rietsch i Würzburg. Med exlibris från Loxwood House och med Victor von Stedingks exlibris.

30 000:—

OCLC 64605235. Adams D616. Walde I, 108ff. Munkhammar s. 34. Exemplaret är nämnt av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 122.

Det stora bytet i Würzburg som Gustav II Adolf erövrade den 8 oktober 1631 innehöll i bokväg framförallt det omfattande och välbundna bibliotek som samlats av furstbiskopen Julius Echter von Mespelbrunn (1545–1617) på slottet Marienberg. Oklarhet råder huruvida hela biblioteket kom till Sverige eller inte. Enligt en tidig uppgift delades bytet i Würzburg upp mellan de förbundna svenska och sachsiska härförarna men den större delen hänvisades åt svenska konungen. Denne donerade böckerna till Uppsala universitetsbibliotek. Walde menar dock att hela biblioteket på Marienberg förmodligen gick till Sverige, men att det dröjde mellan erövringen och donationsbrevet som gav Johannes Matthiae order att låta inventera biblioteket. En del av böckerna torde enligt Walde däremellan ha bortförts av enskilda (Walde I, s. 111). Av bibliotekets ca 3000 böcker återfinns idag ca 1200 i Uppsala. Walde nämner även möjligheten att Mespelbrunn kan ha haft familjebibliotek även på andra slott (Walde I, s. 115).

Furstbiskopen Julius Echter von Mespelbrunn var en av motreformationens mest framstående personer, både välutbildad och vittberest, och framgångsrik både som furstbiskop, domherre, universitetsreformator och boksamlare.

Bokbindaren Hans Rietsch arbetade åt Julius Echter von Mespelbrunn. Denna variant av pärmexlibris använde han framförallt på mindre storlekar, kvartovolymer och mindre. Böcker med pärmvapnet kolorerat är sällsynta utanför Uppsala universitetsbibliotek, men finns bl.a. även

i Strängnäs. Hur detta exemplar kommit från Würzburg går ej att utröna. Det har passerat England och kan mycket väl hänföra sig till den kategori böcker som enskilda lät bortföra innan ordern om inventering kom. Det finns ett Loxwood House i Västra Sussex där en familj King är känd åtminstone från mitten av 1700-talet till början av 1900-talet, varifrån böcker tidigare är kända.

Dionysius Carthusianus från Rijkl (1402–71), kallad ”doctor ecstasticus”, var den mest framstående skolastiska teologen under 1400-talet. Hans olika verk gavs mellan 1521 och 1538 ut av Dierick Loer från Köln.

5. *Från Mespelbrunns bibliotek i Würzburg, sannolikt krigsbyte 1631.*

CONDIVI, Lorenzo. *Bibliothecae homiliarum et sermonum priscorum ecclesiae patrum tomus quartus, in quo evangeliorum, quae toto anni decursu proprijs quorundam missis assignantur, vel in communi ipsorum sanctorum officio annontantur, ut in Missali Romano ex decreto concilij tridentini restitutio habentur expositiones, plurimiq. ijsdem Divis conuenientes sermones continentur: Laurentii Cum-Dii Itali primúm opera collectus, & post eius obitum à Fr. Gerardo Mosano.* Lyon, ex officina Iuntarum, 1588. Folio. (2), + 1286, + (37) s. Lätta stänk. Sidorna 1018 och 1027 är blanka. Ståtligt samtida blindpressat svinläderband, ryggen med sex upphöjda bind, pärmarna rikt försedda med rullstämplar, frampärmen med Julius Echter von Mespelbrunn stora förgyllda pärmstämpel, spår av metallspännen, framsnittet med titel och proveniens instämplat med guld. Bandet är enligt Sten G. Lindberg bundet av Hans Rietsch, med signaturen ”H.R.”. Med Victor von Stedingks exlibris.

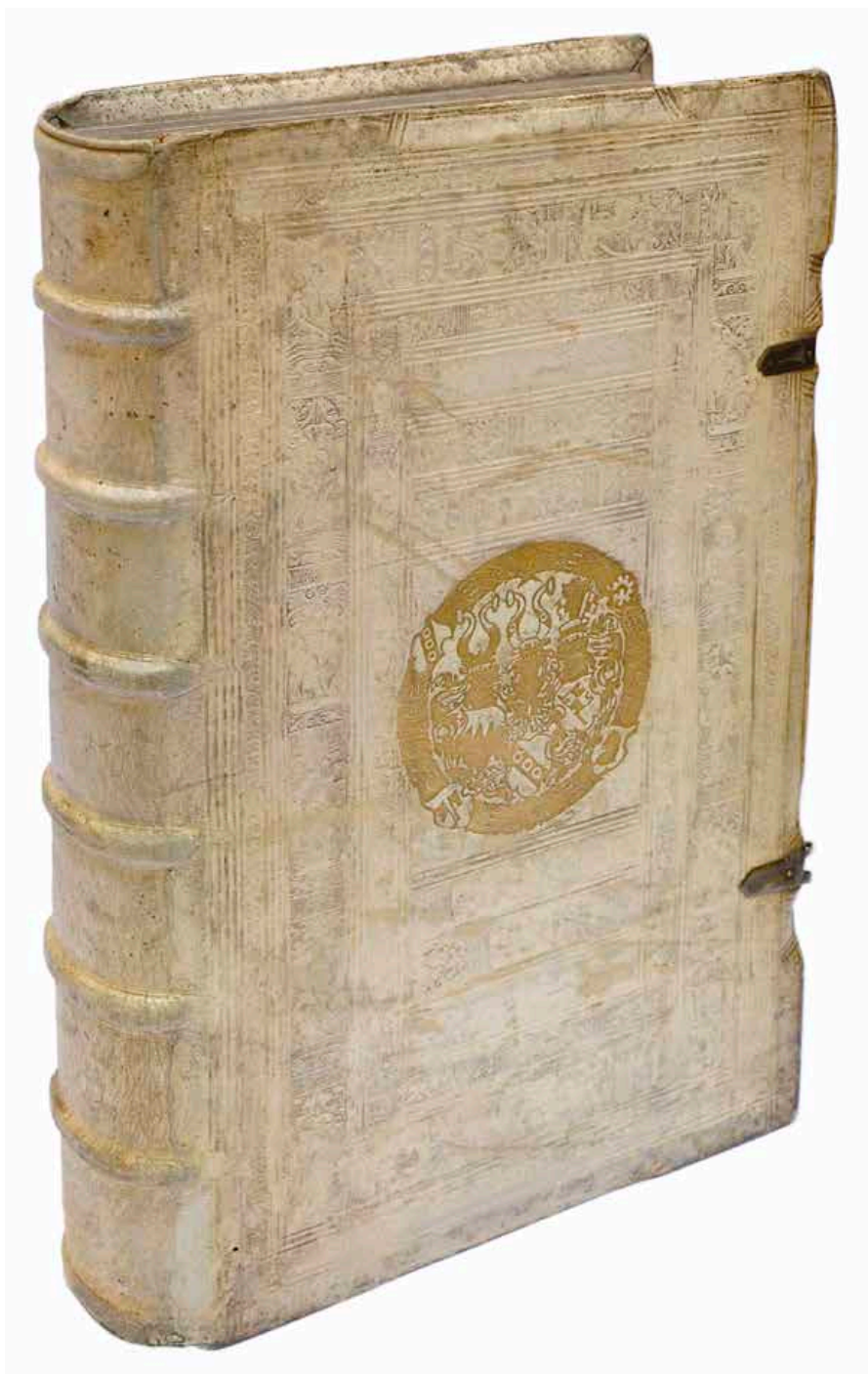
75 000:–

OCLC 1002764341. Walde I, 108ff. Munkhammar s. 34. Exemplaret är nämnt av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 122.

Det stora bytet i Würzburg som Gustav II Adolf erövrade den 8 oktober 1631 innehöll i bokväg framförallt det omfattande och välbundna biblioteket som samlats av furstbiskopen Julius Echter von Mespelbrunn (1545–1617) på slottet Marienberg. Oklarhet råder huruvida hela biblioteket kom till Sverige eller inte. Enligt en tidig uppgift delades bytet i Würzburg upp mellan de förbundna svenska och sachsiska härförarna men den större delen hänvisades åt svenska konungen. Denne donerade böckerna till Uppsala universitetsbibliotek. Walde menar dock att hela biblioteket på Marienberg förmodligen gick till Sverige, men att det dröjde mellan erövringen och donationsbrevet som gav Johannes Matthias order att låta inventera biblioteket. En del av böckerna torde enligt Walde däremellan ha bortförts av enskilda (Walde I, s. 111). Av bibliotekets ca 3000 böcker återfinns idag ca 1200 i Uppsala. Walde nämner även möjligheten att Mespelbrunn kan ha haft familjebibliotek även på andra slott. Hur detta exemplar kommit från Würzburg till Sverige går ej att utröna.

Furstbiskopen Julius Echter von Mespelbrunn var en av motreformationens mest framstående personer, både välutbildad och vittberest, och framgångsrik både som furstbiskop, domherre, universitetsreformatör och boksamlare. Snitttitlar i guld hade Julius Echter i många böcker, framförallt folianter, här ett exempel med bokens titel och hans namn och värdighet (jmf Walde I, 111) samt troligen årtalet 1588. Denna variant av pärmexlibriset använde Julius Echter på folianter. Den är ofta kolorerad. Denna förgyllda variant verkar något mer ovanlig. Walde verkar ej känna den i guld. Bokbindaren Hans Rietsch i Würzburg arbetade periodvis åt Julius Echter von Mespelbrunn.

Innehåller första upplagan av fjärde och sista delen av *Bibliothecae homiliarum* av Lorenzo Condivi (Cum-Dius). Samliga delar utkom 1588 och är utgivna av dominikanermunken Gerhard Mosanus.

ERFURT & HEILIGENSTADT 1633. Både Erfurt och Heiligenstad i Thüringen erövrades av hertig Wilhelm av Weimar också i efterdyningarna av segern vid Breitenfeldt, och någon gång mellan 1631 och 1633 plundrades båda städernas jesuitbibliotek. De sista trupperna lämnade Heiligenstadt så sent som 1650.

6. *Från jesuitkollegiet i Heiligenstadt, krigsbyte omkring 1633.*

EPIKTETOS. *Epicteti Enchiridion, hoc est pugio, sive ars humanae vitae correctrix: unà cum Cebetis Thebani tabula, qua vitae humanae prudenter instituendae ratio continentur: Graecè & latinè. Quibus nunc demùm accessereunt, è Graeco translata. Simplicii in eundem Epicteti libellum doctissima scholia. Arriani commentariorum de Epicteti disputationibus libri IIII. Hieronymo VVolfio interprete: unà cum annotationibus eiusdem.* Basel, Ioannem Oporinum, (1563). 8:o. (16), + 160, + 421, + (1), + (2, blanka), + 440 s. Enstaka småfläckar och minimala revor. Breda marginaler. Nött samtida blindpressat svinläderband på träpärmar, ryggen med fyra upphöjda bind och spår av titeln med bläck, frampärmen med nött rullstämpel med evangelister och Erasmus runt en mittplatta med Lucretia, ovan plattan finns ägarinitialet "(I) R R D" och under årtalet "1569", bakpärmen nött med vad som antagligen föreställer "Justitia" i mittplattan, spår av försvunna spännen. Med "Collegii societates Jesu Heiligenstadii 1595" skrivet med bläck både på titelbladet och sista bladet, spår av sigill på frampärmens insida, med S. J. Stenbäcks (eller Schenbäck) namnteckning på titelbladet liksom Carl Aurivillius på frampärmens insida, daterad Uppsala 1760, antikvariatsnotering från Björck och Börjesson och med Victor von Stedingks exlibris. Även med ett äldre bläcksignum på frampärmens insida.

25 000:–

VD16 E 1611. Adams E224, anger ett utvikbart träsnitt. Hoffman II, s. 12. Walde I, 172ff.

Jesuitskolan i Heiligenstadt grundades år 1575 och kollegiet 1580 av Daniel Brendel. Verksamheten utökades av Johan Adam von Bicken, som även försåg det med en stort bibliotek. De litterära bytena från Erfurt och Heiligenstadt var inte avsedda för de svenska läroverken utan spreds åt många olika håll (Walde I, 173). Ett stort antal böcker kom bl.a. till Magnus Gabriel De la Gardie. De flesta böckerna från jesuitkollegierna verkar dock ha gått till Danmark, och många finns idag på Kungl. biblioteket i Köpenhamn. Detta exemplar kan ha passerat Magnus Gabriel De la Gardie, då det borttagna lacksigillet på frampärmens insida kan ha varit hans (Carlander II, s. 99). Walde nämner att flera av böckerna som Uppsala universitetsbibliotek har från Heiligenstadt kommer via Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek dock utan att de passerat drottning Kristina, vilket hans krigsbytesböcker annars ofta gjorde (Walde I, s. 173). Carl Aurivillius (1717–86) var professor i österländska språk i Uppsala, bibelöversättare och medlem i Gustav III:s bibelkommission. Hans bibliotek såldes på två auktioner i Uppsala 1787 resp. 1788. Ägarinitialerna på pärmerna som är äldre än jesuitkollegiets har tyvärr ej identifierats.

Denna utgåva av Epictetos innehåller även Flavius Arrianus *Commentariorum de Epicteti disputationibus libri IV* och Cebes *Tabula*. Endast Adams anger träsnitt.

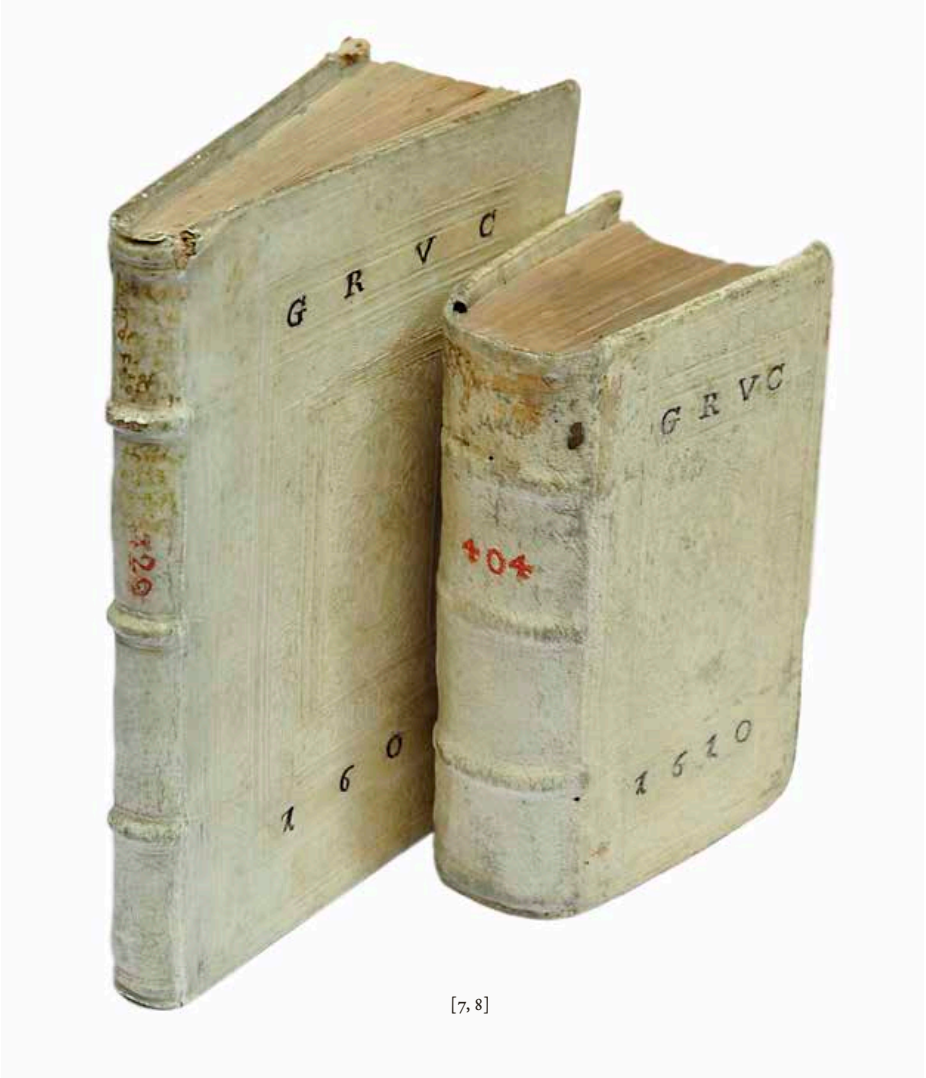
GLOGAU 1642. Lennart Torstenson erövrade den 24 april 1642 Glogau i Schlesien. Glogau började vid plundringen olyckligtvis att brinna och det är enligt Walde oklart hur många böcker som kom med därifrån. En stor boksamling som dock kom i svenskarnas händer var Georg Rudolf von Zedlitz (Czedlitz) (1574–1619) bibliotek.

7. *Från Zedlitzka biblioteket i Glogau, sannolikt krigsbyte 1642.*

(KNAAP, Jan.) *Ioannis Servilii De mirandis antiquorum operibus, opibus et veteris aevi rebus, pace, belloque magnifice gestis. Libri tres. Quibus accessit Hippolytia Collibus Incrementa urbium: Sive de causis magnitudinis urbium, liber unus, nunc primum in lucem editum.* Lübeck, Laurentii Alberti, 1600. 4:o. (8), + 155, + (4), + 37, 36–40 s. Något bruntonad. Fint samtida svinläderband, blindpräglad rygg med upphöjda bind och ett rödtextat bibliotekssignum (nr 329) och spår av handtextad titel, blindpräglade pärmar med dubbla rullstämpelband med porträttmedaljonger och i mitten en platta med ägaren von Zedlitz vapen. Ovanför är hans initialer ”G R V C” (Georg Rudolf von Czedlitz) svartpräglade och under året ”1602”. Med Victor von Stedingks exlibris på frampärmens insida klistrat ovanpå spår av ett borttaget större exlibris. Med blyertsnoteringar på pärmarnas insidor. Fint exemplar. 35 000:–

VD16 K 1367. Walde I, s. 204. Detta exemplar omnämns av Sten G. Lindberg i *Bibliis* 1975, s. 122 och bild 12.

Böckerna ur detta bibliotek utmärker sig genom att vara bundna i blindpressade svinläderband med von Zedlitz initialer och ett årtal på pärmarna liksom en mittplatta med familjens vapen. Walde nämner att enstaka böcker ur hans bibliotek också har ett exlibris med samma vapen som mittplattan, vilket givetvis kan vara det som det här finns spår av. Georg Rudolf von Zedlitz var hertigdömet Glogaus ståthållare i Schlesien. Biblioteket var uppbyggt av honom och av hans far, Georg von Zedlitz. I sitt vapen bar de ett svärdsgehäng med spetsarna nedåt vilka bildar en triangel och som återfinns på pärmstämplarna. Hundratals böcker från detta bibliotek återfinns idag i det Brahe-Wrangelska biblioteket på Skokloster. De har troligen kommit dit via Visings-

[7, 8]

borg och Per Brahe den yngre. Han gifte sig 1653 med Torstensons änka som förde böckerna med sig. Walde nämner dock att böcker ur det Zedlitzska biblioteket kommit till Skokloster även på andra vägar, bl.a. genom Scheffer. Även i stiftbiblioteket i Linköping och på Kungliga biblioteket finns böcker därifrån. De är sällsynta på marknaden. Walde nämner (I, s. 206) att enstaka exemplar ur Zedlitz bibliotek som finns på Kungliga biblioteket sannolikt inte kommer från Torstensons erövring 1642 utan kan ha kommit vid senare tillfälle. Det går givetvis inte att utesluta att detsamma kan gälla detta exemplar, blyertsanteckningarna som återfinns på bakpärmens insida antyder att boken kan ha kommit till Sverige i modernare tid.

Johannes Servilius hette egentligen Jan Knaap och var holländsk humanist, mellan 1536 och 1545 verksam som lärare i Antwerpen. Denna hans bok om beundransvärda antika prestationer och verk utkom första gången 1569. Den innehåller även texten "Incrementa urbium: Sive de causis magnitudinis urbium, liber unus" av juristen och diplomaten Hippolyt von Colli (1561–1612) som här trycks för första gången.

8. *Från Zedlitzka biblioteket i Glogau, sannolikt krigsbytte 1642.*

AULUS GELLIUS. *Auli Gellii noctes atticae, seu vigiliae atticae, quas nunc primum a magno mendorum numero magnus veterum exemplarium numerus repurgavit. Henrici Stephani noctes aliquot parisinae atticis A. Gellii noctibus seu vigiliis inuigilatae.* Frankfurt, Zachario-Paltheniana, 1603. 8:o. (16), + 494, + (130), + 181 s. Enstaka småfläckar. Z-arket omkastat. Något nött samtida svinläderband, blindpräglad rygg med upphöjda bind och ett rödtextat bibliotekssignum (nr 404) och spår av handtextad titel, blindpräglade pärmar med dubbla rullstämpelband med porträttmedaljonger och i mitten en platta med ägaren von Zedlitz vapen. Ovan är hans initialer "G R V C" (Georg Rudolf von Czedlitz) svartpräglade och under årtalet "1610". Pappersförstärkning av främre inre fals. Med Victor von Stedingks exlibris och ur Arne Losmans bibliotek. 20 000:–

VD17 3:013290T. Schweiger s. 378. Walde I, s. 204.

Böckerna ur detta bibliotek utmärker sig genom att vara bundna i blindpressade svinläderband med von Zedlitz initialer och ett årtal på pärmarna liksom en mittplatta med familjens vapen. Georg Rudolf von Czedlitz (Zedlitz) (1574–1619) var hertigdömet Glogaus ståthållare i Schlesien. Biblioteket var uppbyggt av honom och av hans far, Georg von Zedlitz. I sitt vapen bar de ett svärdsgehång med spetsarna nedåt vilka bildar en triangel och som återfinns på pärmstämplarna. Hundratals böcker från detta bibliotek återfinns idag i det Brahe-Wrangelska biblioteket på Skokloster. De har troligen kommit dit via Visingsborg och Per Brahe den yngre. Han gifte sig 1653 med Torstensons änka som förde böckerna med sig. Walde nämner dock att böcker ur det Zedlitzska biblioteket kommit till Skokloster även på andra vägar, bl.a. genom Scheffer. Även i stiftsbiblioteket i Linköping och på Kungliga biblioteket finns böcker därifrån. De är sällsynta på marknaden. Walde nämner (I, 206) att enstaka exemplar ur Zedlitz bibliotek som finns på Kungliga biblioteket sannolikt inte kommer från Torstensons erövring 1642 utan kan ha kommit vid senare tillfälle. Det går givetvis inte att utesluta att detsamma kan gälla detta exemplar.

Fin utgåva av den romerske författaren Aulus Gellius' Attiska nätter. Texten är efter Henrik Stephanus (Estienne) utgåva från 1585 men med tillägg av ytterligare kommentarer. Denna utgåva trycktes om ett antal gånger.

OLMÜTZ 1642. Olmütz i Mähren föll i Torstensons händer den 4 juni 1642. Till en början respekterade trupperna ett överenskommet kapitulationsfördrag och lämnade stadens bibliotek i fred, men ett halvår senare kom ett memorial från Oxenstierna till Torstenson med uppmaningen att ta väl vara på alla bibliotek i de erövrade städerna i vilket Olmütz särskilt nämndes. Walde återberättar en mährisk tradition, som han dock inte sätter någon tilltro till, nämligen att den svenska kommandanten endast genom en slump fick kännedom om bibliotekens existens. När jesuiternas medlemmar lämnat staden stannade en kvar, pater Georg Pelinka, för att vårda byggnaderna och egendomarna. Den svenska kommandanten överste Paikull fann det lite märkligt att en jesuit stannat kvar och frågade Pelinka hur det kom sig att han stannat kvar i denna olycka. Pelinka svarade då oförsiktigt att han var kvar för bibliotekets skull. Paikull varskod-

de genast några litterärt intresserade högre svenska officerare att de borde undersöka detta. Då insåg Pelinka vilken blunder han gjort och han hann precis rädda undan de dyrbaraste böckerna innan svenskarna kom och förtecknade vad som fanns i hyllorna för nedpackning och ivägsändande. En annan historia från Olmütz berättar att de mähriska magistratpersonerna sade att det var synd om pappret på vilket det hårda svenska kapitulationsfördraget skrevs.

9. *Från kapucinerklostret i Olmütz, krigsbyte 1642.*

ALVAREZ DE PAZ, Jacob. *De vita spirituali, eisueque perfectione libri V. Editio nouissima recognita, & nunc primum in Germaniâ edita.* Mainz, Antonii Hierati, excudebat Balthas. Lippius, 1614. Folio. (88) s.+ 1556 spalter, + (44) s. Titel tryckt i rött och svart. Lätta småfläckar och små bläckplumpar. Samtida blindpressat svinläderband över träpärmar, ryggen med fyra upphöjda bind och titel med bläck i övre fält, pärmarna med mittarabesk omgiven av rullband, båda beslagen bevarade, metallspännena signerade ”CB”. På titelbladet ägaranteckningen ”Loci Capuccinorum Olomucii 1642”. Med Kungliga bibliotekets märkning ”dupl” på frampärmens insida liksom Christian Hammers exlibris, och med Victor von Stedingks exlibris på försattsbladet. 35 000:–

VD17 12:106268W. Hammer 6069. Walde I, s. 237f.

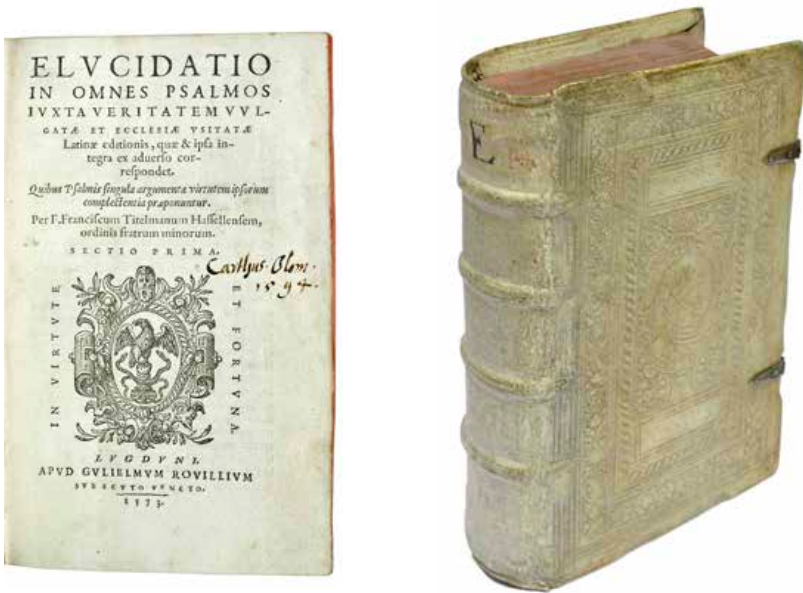
Sammanlagt plundrades framförallt tre klosterbibliotek i Olmütz, jesuitkollegiet, ett dominikanerkloster och ett kapucinerkloster, men även andra såsom ett kartusiankloster. Hemforslandet av bokbytet från Olmütz drog ut på tiden, och fortfarande 1646 fanns böckerna, tillsammans med böckerna från det Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg som blivit ditförda, kvar i staden. Inventeringen och nedpackningen skedde av krigskommissarien Johan Bussow (Walde I, s. 245). Först i början av juni 1647 var de i säkerhet i Stockholm.

Kapucinerklostret var det av de plundrade klostren i Olmütz som volymmässigt fick släppa ifrån sig den största mängden böcker till svenskarna. Det låg i förstaden och här hade Torstenson sitt högkvarter före fästningens kapitulation. Därefter jämnade han klostret och förstaden med marken men hade då uppenbarligen redan räddat undan böckerna (Walde I, s. 237). Walde nämner att det finns fler böcker, åtminstone två, som uppenbarligen precis som detta exemplar blivit inköpta till klostret så sent som 1642, dvs samma år som det plundrades. Klosters ägaranteckning på titelbladet varierar något och finns även med varianterna ”Olomucensis”, ”Olomutii”. I Sverige har boken hamnat i de kungliga svenska samlingarna. Den har skiljts från Kungliga biblioteket genom den andra dublett-försäljningen år 1874, på vilken Hammer sannolikt köpt den.

Jacob Alvarez de Paz (1560–1620) var spansk jesuit från Toledo och verksam som lärare i Lima i Peru. Han var en känd mystiker med ständig kontakt med Gud, och han hade i Peru ett stort rykte som helig. *De vita spirituali* utkom första gången 1608. Detta är den första upplagan som trycktes i Tyskland, den andra kom 1694.

10. Från kartusianklostret i Olmütz, sannolikt krigsbyte 1642.

TITELMANS, François. *Elucidatio in omnes psalmos iuxta veritatem vulgatae et ecclesiae usitatae latinae editionis, quae & ipsa integra ex aduerso correspondet. Per F. Franciscum Titelmanum Hassellensem ordinis fratrum minorum. Sectio prima.* Lyon, Gulielmum Rovillium, 1573. 8:o. (55), + (blank), + 878 s. Samtida blindpressat svinläderband över träpärmar, ryggen med upphöjda bind, pärmarna med rund mittmedaljong, frampärmen med Kristus och bakpärmen med David och Goliat, omgivna av rullband med blommor och porträtt, rött snitt och två fint bevarade skruvade metallspännen. Titelbladet med ägaranteckning från kartusianklostret i Olmütz "Carthus Olom 1594". Ryggen med ett "E" med bläck i övre fält. 9 500:– OCLC 311677429 (med ofullständig kollationering). Baudrier IX, s. 345. Walde I, s. 237f. Collijn, recension av Walde i NTBB 1916, s. 313. Exemplet är beskrivet av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 123f. och bild 13.

Sammanlagt plundrades framförallt tre klosterbibliotek i Olmütz, jesuitkollegiet, ett dominikanerkloster och ett kapucinerkloster, men även andra såsom detta kartusiankloster. Hemforslandet av bokbytet från Olmütz drog ut på tiden, och fortfarande 1646 fanns böckerna, tillsammans med böckerna från det Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg som blivit ditförda, kvar i staden. Inventeringen och nedpackningen skedde av krigskommissarien Johan Bussow (Walde I, s. 245). Först i början av juni 1647 var de i säkerhet i Stockholm.

Plundringen av detta kloster omnämns inte av Walde, men Collijn nämner i sin recension av Waldes första del ytterligare kloster i Olmütz, som lämnat bidrag till svenska bibliotek, bl.a. detta kartusiankloster. Bandtypen ska enligt Sten G. Lindberg vara typisk för Olmütz. Ingen övrig proveniensmarkering återfinns dock.

François Titelmans från Hasselt i Belgien (1502–37) var flamländsk franciskanermunk och i stark polemik gentemot Erasmus om Paulus brev. Han övergick till kapucinerorden 1535 och flyttade till Italien. Hans *Elucidatio in omnes psalmos* utkom första gången 1531. Detta är första delen. En andra del utkom samma år.

11. *Från dominikanerklostret S:t Michael i Olmütz, sannolikt krigsbyte 1642.*

TOLEDO, Franciscus de. *Introductionis in dialectam Aristotelis libri V. Cum Porphyrij V. vocibus & Aristotelis categorijs.* Lyon, Sib. à Porta, 1587. 8:o. 204 s. Ett helsides typografiskt diagram på s. 117. Genomgående fuktrand i nedre hörn, fläck s. 153–158. Fint samtida blindpressat svinläderband, ryggen med fyra upphöjda bind och med präglad etikett med biblioteksignum i nedre fältet och spår av bläckanteckning i övre, pärmarna med fyrdelade plattor med kardinalsdygderna med sina attribut avbildade, röda snitt. På försättsbladet, som är nött i nedre hörnet, finns Mathias Rauetius namnteckning, daterad 1603, och på titelbladet Andreas Kindlers överstrukna namnteckning liksom ägaranteckning av dominikanerklostret St. Michael i Olmütz 1621 (eller 1623). Gammal bläckanteckning på frampärmens insida och med Victor von Stedingks exlibris. 30 000:–

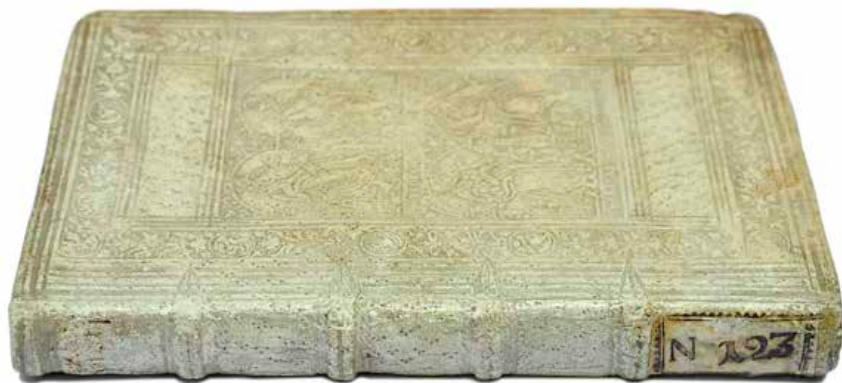
Ej i OCLC. Ej i Baudrier. Ej i Hoffman. Walde I, s. 237f. Detta exemplar omnämns av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 124f. och bild 14. ”Reformationsband från Olmütz” är Sten G. Lindbergs benämning.

Sammanlagt plundrades framförallt tre klosterbibliotek i Olmütz, jesuitkollegiet, ett dominikanerkloster och ett kapucinerkloster, men även andra såsom ett kartusianerkloster. Hemforslandet av bokbytet från Olmütz drog ut på tiden, och fortfarande 1646 fanns böckerna, tillsammans med böckerna från det Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg som blivit ditförda, kvar i staden. Inventeringen och nedpackningen skedde av krigskommissarien Johan Bussow (Walde I, s. 245). Först i början av juni 1647 var de i säkerhet i Stockholm.

Detta exemplar har en fin provenienskedja före ankomsten till klostret. Mathias Rauetius hade boken 1603 och därefter domherren i Olmütz, Andreas Kindler, som sannolikt skänkt boken till klostret. Walde nämner fler böcker som Kindler skänkt till dominikanerklostret S:t Michael (Walde I, s. 238) men även till kapucinklostret. På bakpärmens insida finns den senare bläckmarkeringen 59/379 vilket skulle kunna vara en antikvariats- eller auktionsnotering.

Boken är en ny upplaga av jesuiten Francisco de Toledos (1532–96) introduktion till Aristoteles dialektik, och verkar mycket ovanlig. Den första utkom i Rom 1561. Utgåvan innehåller även Boëthius viktiga latinska översättning av nyplatonikern Porhyrios introduktion till Aristoteles kategorier vilken var en av medeltidens standardläroböcker. Boktryckaren Sibille De la Porta var änka efter Henri de Gabiano.

*Ex libris Mathie Rauchij, Obitus
Sti. Michael. An. 1603.*

12. *Från jesuitkollegiet i Olmütz, krigsbyte 1642 och ur drottning Kristinas bibliotek!*

SOAREZ, Cypriano de. *Cypriani Soarii, Societatis Iesu, De arte rhetorica. Libri tres. Ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano praecipuè depromti. Cum tabulis Ludovici Carbonis. In usum gymnasiolorum eiusdem societatis.* Ingolstadt, ex officina Ederiana, apud Elisabet Angermariam, viduam, 1621. 8:o. (21), + 172, + (blank), 173–266, + (23) s. Med mindre fuktränder och med bläckfläckar på s. 118–119 och 136. Något nött samtida pergamentband, med pergament från ett medeltida polskt missalemanuskript med svarta noter på röda notlinjer, ryggen med handtextad titel i bläck och med drottning Kristinas biblioteksmarkering ”N” nederst. Liten skada på övre kapital. Med ägaranteckningar från jesuitkollegiet i Olmütz och donationsanteckning från Johann Friedrich von Breuner, med Kungliga bibliotekets märkning ”dupl”, med Christian Hammers exlibris och Victor von Stedingks exlibris samt dennes bläckanteckningar på försattsbladet. 90 000:–

VD17 12:643011L. Nilsson Nylander s. 99 och bild 29. Walde I, s. 231.

Sammanlagt plundrades framförallt tre klosterbibliotek i Olmütz, jesuitkollegiet, ett dominikanerkloster och ett kapucinerkloster, men även andra såsom ett kartusiankloster. Hemforslandet av bokbytet från Olmütz drog ut på tiden, och fortfarande 1646 fanns böckerna, tillsammans med böckerna från det Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg som blivit ditförda, kvar i staden. Inventeringen och nedpackningen skedde av krigskommissarien Johan Bussow (Walde I, s. 245). Först i början av juni 1647 var de i säkerhet i Stockholm.

Jesuitkollegiet i Olmütz grundades år 1565 av biskop Wilhelm Prusinowsky och han lade även grunden till dess stora bibliotek genom att donera sitt eget bibliotek. Genom en mängd stora donationer växte biblioteket snabbt. En av de sista och finaste donationerna kom efter domdekanen Johann Friedrich von Breuners död 1638, och åren därefter noteras hans böcker in i biblioteket med datum. I föreliggande exemplar är årtalet otydligt, men är troligen 29 oktober 1641. Walde nämner ett annat verk av Soarez som krigsbyte från Olmütz, nu i Strängnäs domkyrkobibliotek, med samma donationsinskrift, daterad den 24 januari 1642 (Walde I, s. 231). De fick dock inte vara kvar länge i jesuitbiblioteket.

Systematiseringen av drottning Kristinas bibliotek utfördes 1649 av Isaac Vossius och böckerna försågs med ämnesbokstäver i nedre ryggfältet. Bokstaven ”N” i biblioteket omfattade dialektik och retorik. Från Kristina och sedan Kungliga biblioteket såldes den på dubblettauktionen 1874. Det var troligen där den förvärvades av Christian Hammer.

Cypriano de Soarez (1524–93) var spansk jesuit. Han skrev framförallt denna lärobok i retorik med exempel efter Cicero, Aristoteles och Quintilianus och som anses vara den första jesuitiska läroboken i retorik. Första upplagan utkom 1568 och sedan återutgavs den i en mängd upplagor.

SONNEWALDE 1643. Slottet och staden Sonnewalde ligger mellan Berlin och Dresden i Sachsen. Lennart Torstenson som 1641 tagit över befälet för de svenska trupperna gjorde våren 1642 sitt anfall genom Brandenburg och Schlesien. Från staden Zittau som erövrats gjorde Königsmarck med sin kår ett utfall åt nordost och stod den 16 april utanför Sonnewalde. Den sachsiska befästningen slog dock tillbaka flera anfall varför Königsmarck fick dra sig tillbaka. I staden firades detta och besättningen släppte på bevakningen. Natten mellan den 22 och 23 april kom Königsmarck tillbaka och satte eld på en stor del av staden. Slottet gav då upp. En rapport om slottets bibliotek överlämnades till general Johan Lilliehöök som gav order om nedpackning och bortforslande av biblioteket, trots att Torstenson protesterade med hänsyn till slottsherrens faders, Henrik Wilhelm von Solms, stora tjänster åt svenska kronan.

13. *Från det Solmska biblioteket på Sonnewalde, krigsbyte 1643.*

AIMON DE FLEURY. *Aimoini Monachi, qui Antea Annonii nomine editus est, Historiae Francorum lib V. Ex veterib. exemplaribus multo emendatiores. Cum indice copiosissimo, qui etiam locorum communium ac epitomes vicem supplet.* Paris, Andream Wechelum, 1567. 8:o. (8), + 795, + (34) pp. Genomgående fuktrand, emellanåt kraftig. Samtida mjukt pergamentband med infällda kanter och rester av spännen, loss i främre fals. Med Otto von Solms på Sonnewaldes namnteckning, "Otto comes Solmensis", på titelbladet och med Melcher von Falkenbergs stora exlibris på frampärmens insida samt på bakre pärmens insida Victor von Stedingks exlibris.

25 000:–

OCLC 977850865. Adams A398. Walde I, s. 181ff.

Det sannolikt stora biblioteket på slottet hade huvudsakligen skapats av två generationer von Solms, Fredrik Magnus von Solms (död 1561) och hans son Otto von Solms (död 1612). Walde lyckades återfinna ca 300 böcker från Sonnewalde i svenska bibliotek, huvudsakligen i Lunds universitetsbibliotek och i Bielkesamlingen på Skokloster. Utöver dessa vet man inte mycket om det Solmska biblioteket. Walde tycker sig kunna ana en skillnad mellan Fredrik Magnus och Ottos böcker där böckerna med den förras namnteckning nästan uteslutande är teologiska medan böcker med den senares i stor utsträckning är historisk litteratur, precis som det föreliggande exemplaret.

Böckerna från Sonnewalde som återfinns i Lund kommer från riksrådet Melcher Falkenbergs donation (1777). Bibliotekarien i Lund fick från två boklistor pricka för vilka böcker som biblioteket saknade, och dessa donerades sedan dit. De böcker som Lund inte behövde gick till biblioteket på Brokind. Walde konstaterar även att det på Brokind funnits åtskilliga böcker från Sonnewalde (Walde I, s. 195). Det biblioteket såldes 1918. En stort antal böcker ur Solms och Falkenbergs bibliotek såldes även på auktioner efter Bukowski 1887.

Aimoin av Fleury (960–1010) var munk i klostret Fleury. Hans viktigaste arbete är detta om frankernas historia, *Historia Francorum Libri V. de Gestis Francorum* som behandlar frankerna från forntiden till år 653. Krönikan fortsattes sedan av andra författare fram till mitten av 1100-talet och var under medeltiden ett mycket populärt verk. Dess historiska värde anses idag ganska litet. Det trycktes första gången här 1567 och kommer i nytryck 1602, 1613 och 1641.

NIKOLSBURG 1645. Från sitt huvudkvarter i Mistelbach under fälttågen i Mähren 1645 sände Torstenson iväg generalmajor Mortaigne för att besätta det nära gränsen till Österrike belägna Nikolsburg. Den 6 april föll både staden och slottet i svenskarna händer och ett stort byte, framförallt i form av kanoner och krut, erövrades, men även det stora biblioteket som tillhört kardinalen von Dietrichstein. En mycket noggrann inventering av biblioteket genomfördes på plats av den svenske kommissarien Johan Busow som sedan skickade böckerna till Olmütz i väntan på vidare transport till Sverige.

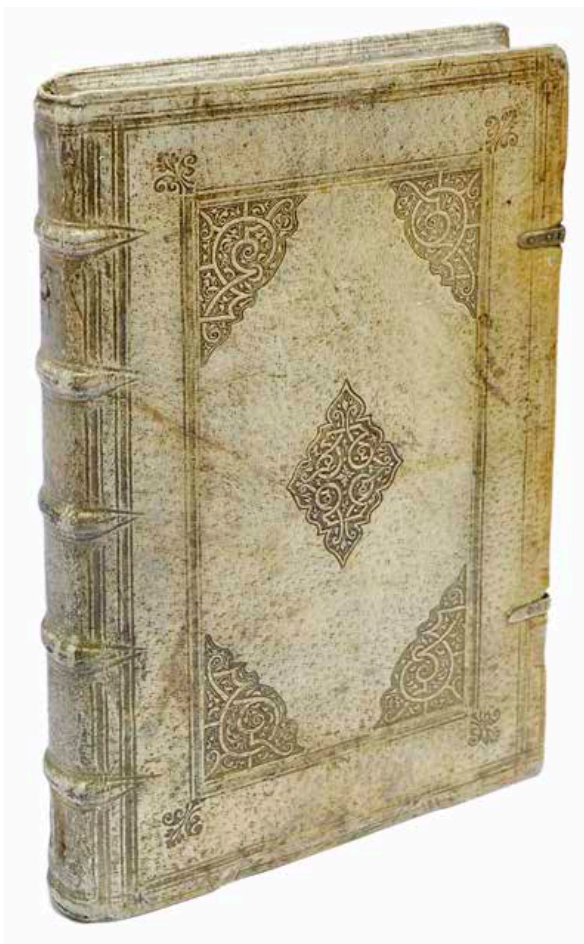
14. *Från det Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg, krigsbyte 1645 och troligen ur drottning Kristinas bibliotek.*

THUKYDIDES. *Thucydides. Laurentio Valla interprete. Nunc postremò correctus, & ex Graeco innumeris locis emendatus, quemadmodum ex praefatione in proxima pagina uidere licet. Cum indice locupletissimo.* Basel, Henrici Petri, 1564. Folio. (11), + (blank), + 369, + (1) s. Lagerfläckar i marginalen. Fint samtida svinläderband över träpärm, blindpressad rygg med fem upphöjda bind, spår av biblioteksmarkering i övre och nedre ryggfält, blindpressade pärm med dubbla rambårder, mellan dessa en stiliserad blomma i varje hörn, i den inre ramen arabeskmotiv i hörnen och i mitten, två fina bevarade spännen. Med Hieronymus Beck von Leopoldsdorfs namnteckning på titelbladet liksom Petter von Bysings. Per Hiertas namnteckning på försättsbladet, daterad 1885, och med Victor von Stedingks exlibris. Äldre bibliotekssignum i det yttre övre hörnet på frampärmens insida: "B. I. 25". Mycket fint exemplar. 90 000:–

VD16 T 1121. Adams T673. Hoffman s. 557. Nilsson Nylander s. 93. Walde I, s. 247f.

Hieronymus Beck (1525–96) var son till rådsherren i Nedre Österrike Marcus Beck von Leopoldsdorf och liksom fadern mycket förmögen. Dessa två byggde genom åren upp ett stort bibliotek. Därefter krympte tillgångarna och Hieronymus son Joachim avyttrade år 1600 Leopoldsdorf och biblioteket såldes troligen någon gång mot slutet av 1620-talet till biskopen i Olmütz, Franz von Dietrichstein (Walde I, s. 296). Genom detta köp och med andra hela biblioteksinköp byggde denne upp det stora Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg, vilket vid Torstensons erövring år 1645 blev – åtminstone till omfattningen – ”det mest betydande af alla de boksamlingar, som af svenskarna blifvit hemförda till Sverige som krigsbyte” (Walde I, s. 249.) Den nästan bortrade biblioteksmarkeringen nederst på ryggen har av tidigare ägare tolkats som att den kommit ur drottning Kristinas bibliotek, vilket inte är omöjligt. En närapå identisk rest av ryggmarkering återfinns på Rixners ”Thurnierbuch” (se nr 15) vilken av Sten G. Lindberg har tolkats som kommande ur Kristinas bibliotek. Det är sannolikt härads hövdingen i Åkersbo och Fellingsbro härad i Västmanland Petter von Bysing (1665–1713) som skrivit sitt namn under Becks.

Boken är en senare utgåva av den första latinska översättningen av Thukydides historia om det Peloponnesiska kriget. Översättningen som gjordes av humanisten Lorenzo Valla omkring 1450 trycktes första gången 1483 och utkom därefter i en mängd upplagor. Varianten med tryckprivilegie-texten ”Cum gratia et privilegio...”

15. Från det Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg, krigsbyte 1645 och troligen ur drottning Kristinas bibliotek.

RÜXNER, Georg. *Anfang, ursprung und Herkommen des Thurniers inn Teutscher nation. Wieweil Thurnier biß off den letstenn zu Wormbs: Auch wie unnd an welchen orten die gehalten, un durch was Fürsten, Grauen, Herrn, Ritter un vom Adel, sie iederzeit besücht worden sindt. Zu lobwirdiger gedechtnuß Römischer Keyserlichen Maiestet, unders aller gnedigsten Herrn, unnd alles teutschen Adels, Hohen und Nidern stands, vorältern, im truck außgangenn.* Simmern, Hieronimi Rodler, 1532. Folio. ccxiii, + (4) blad, + dubbelsidig träsnittsplansch. Rikt illustrerad i pagineringen med 42 scener i träsnitt, varav 2 helsides och de övriga halvsides samt ca 250 vapenavbildningar. Sista bladet med boktryckarmärke. Lätt lagerfläckig mot slutet. K-markering i blåck bl. 119. Fint samtida svinläderband över träpärmar, ryggen med fyra upphöjda bind med spår av etikett i övre fältet och sannolikt med drottning Kristinas biblioteksmarkering "K" svagt i nedre fältet, rikt blindpressade pärmar med en yttre ram med "tillfällighetens gudinna bland fåglar och rankor" (Lindberg), dvs en kantbård med blommor och fåglar och en dansande naken kvinna med fladdrande hår. Innerfälten med fyra bårdrullar i romber, två större och två mindre med franska liljan i mitten, på frampärmen och som spegelband på bakpärmen, två fina bevarade spännen. Tillskrift med blåck i sex rader från Jacob Öchsell von Schlettstadt till Hieronymus Beck von Leopoldsdorf 1567, med Adam Horns namnteckning och sigill på titelbladet och med Victor von Stedingks exlibris. Mycket fint exemplar. 350 000:–

VD16 R 3542. Fairfax Murray 373. Carlander II, s. 495. Nilsson Nylander s. 93. Walde I, s. 247f. Exemplaret är beskrivet av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 125 och bild 15.

Die Kollageschornen Herrn Konrad von Cronberg Becken von Leppoldtsdorf Ritterschafft
ausch in Hungern vnd Bogen in der Reichs Statt in Vercantem Rats vnd fere
Hochscholischen Hofzamer Presidenten in seinen genedigen Herrn vnd Patron
Herrn Jacobus von Cronberg Hofkammerer Röm. Kay. Hof. Diesmer die Puch
neder vberweisung seiner ferdienst vnd hat gverthigen diente von Cronberg
geschick vnd Vnderzeichnetes Officiert Anno 1677 Im Monat Nouembar

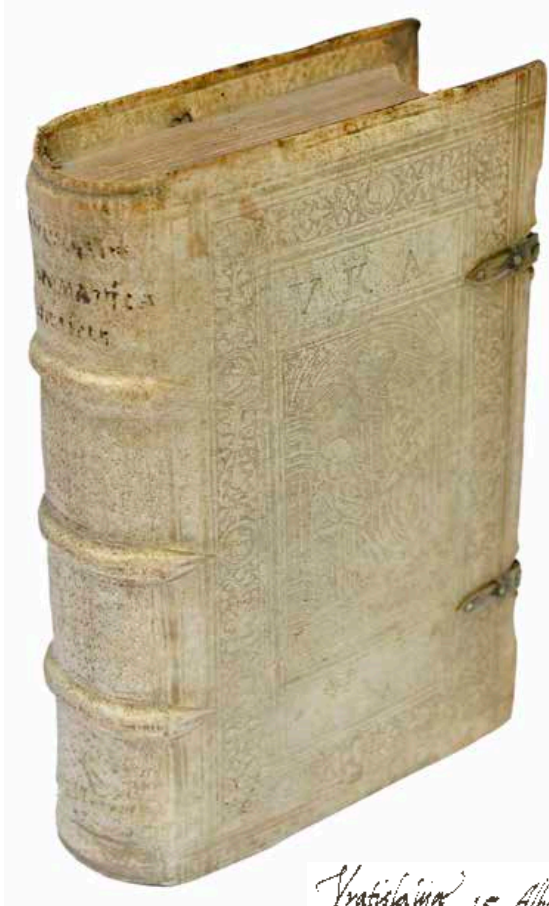
Den första kända ägaren Leopold Öchsell von Schlettstatt skänkte boken 1567 till Hieronymus Beck von Leopoldsdorf. Hieronymus Beck (1525–96) var son till rådsheren i Nedre Österrike Marcus Beck von Leopoldsdorf och liksom fadern mycket förmögen. Dessa två byggde genom åren upp ett stort bibliotek. Därefter krympte tillgångarna och Hieronymus son Joachim avyttrade år 1600 Leopoldsdorf och biblioteket såldes troligen någon gång mot slutet av 1620-talet till biskopen i Olmütz, Franz von Dietrichstein (Walde I, s. 296). Genom detta köp och med andra hela biblioteksinköp byggde denne upp det stora Dietrichsteinska biblioteket i Nikolsburg, vilket vid Torstensons erövring år 1645 blev – åtminstone till omfattningen – ”det mest betydande af alla de boksamlingar, som af svenskarna blifvit hemförda till Sverige som krigsbyte” (Walde I, s. 249.) Den nästan borttraderade biblioteksmarkeringen nederst på ryggen har av Sten G. Lindberg tolkats som att boken varit i drottning Kristinas bibliotek. Systematiseringen av drottning Kristinas bibliotek utfördes av Isaac Vossius 1649 och böckerna försågs med ämnesbokstäver i nedre ryggfältet. Bokstaven ”K”, som i detta fall, omfattade historia och kyrkohistoria. Från drottning Kristina eller snarare ur dåtidens kungliga bibliotek har boken sedan på 1700-talet kommit till riksrådet Adam Horn på Fogelvik, som försett den med namnteckning och rött sigill på titelbladet. Det hornska biblioteket köptes i sin helhet av Klemming till Kungl. biblioteket 1868. Detta exemplar har då antingen inte kommit med eller också sålts på någon duplett-auktion. Det finns inga märken eller spår. Victor von Stedingk har enligt anteckning köpt den på Sandbergs antikvariska bokhandel.

Mycket fint exemplar av den andra upplagan av Ruxners berömda bok om tornerspel i Tyskland, med fina träsnitt av mongrammisten HH. Den första upplagan kom 1530. En tredje – omarbetad och med nya illustrationer av Feyerabend – kom 1566. Den behandlar 36 tornerspel mellan år 938 och 1487, med listor på deltagande riddare och deras vapen, samt inte minst med bilder på själva spelen, förberedelser och fester i samband med spelen. Några av illustrationerna återkommer på flera ställen. De första 14 omnämnda tornerspelen anses dock numera vara påhittade och först nummer 15, torneringen i Regensburg år 1284, är belagd. Men vet inte mycket om författaren Georg Ruxner. Dedikationen av tornerboken till pfalzgreven Johann II von Simmern (1492–1557) har tolkats som att han varit denne närstående och Ruxner titulerar sig själv som ”Eraldo und Khündiger der Wappen”.

IGLAU 1640-TAL. Iglau, det nuvarande Jihavla i Tjeckien, erövrades två gånger av svenskarna under trettioåriga kriget och var ockuperat åren 1646–59.

16. *Från jesuitkollegiet i Iglau i Böhmen, krigsbyte på 1640-talet.*

HABERMANN, Johann. *Grammatices Ebraicae sanctae linguae. Autore Iohanne Avenario Egrana.* 1–3. Wittenberg, Ioannes Crato [Krafft], 1570. 8:o. (206), + (2, blanka); (151); (238) s. Sista sidan med boktryckarmärke i träsnitt. Fint samtida blindpressat svinläderband på träpärm, ryggen med tre upphöjda bind, frampärmen med stämpel föreställande Maria bebådelse och baksidan med Kristi födelse. Frampärmen med initialerna ”VKA” ovan plattan. Med bevarade dubbla metallspännen. På bakpärmens insida skrivet med bläck ”Vratislavia [=Breslau] 15 Albis [söndagen efter påsk] Anno 1570”, och på titelbladet ”Collegii Soc.ti Jesu Iglauiae”. Med notering att den sålts på Kungliga bibliotekets dublettauktion 1882 och med Christian Hammers exlibris liksom Victor von Stedingks. 45 000:–
VD16 H45. Hammer II, 10685, plansch LXII.

Vratislaviae 15 Albis Anno 1570

Ovanlig krigsbytesort! Walde nämner (I, s. 307) att det inte finns någon närmare kännedom om vad som blev taget under de olika fält- och strövtågen som ägde rum i Böhmen (bortsett från Prag 1648), men att det är troligt att även litterära byten togs under denna tid. Isac Collijn nämner dock att det i Växjö stiftsbibliotek finns ett krigsbyte från jesuitkollegiet i Iglau, och som kommer från Brahes bibliotek på Visingsö, samt att det är det enda kända exemplet på svenskt krigsbyte från Iglau (Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek 1924, s. 281). Ägarinitialerna "VKA" på frampärmen hänger sannolikt ihop med ägaranteckningen i Breslau 1570.

Första upplagan av den lutherska teologen Johann Habermanns hebreiska grammatik, som utkom i flera upplagor under 1500-talet. Johann Habermann (1516–90) blev professor i Wittenberg 1575 och är känd inte minst för denna grammatik och för en hebreisk ordbok. Del ett med titeln: "Grammatices Ebraicae sanctae linguae prima pars, succincta & perspicua brevitae conscripta, in usum illorum; qui ex fontibus haurire volunt sacrorum Bibliorum cognitionum"; del två: "Grammaticae Ebraeae pars secunda, continens observationes necessarias de omnibus partibus orationis"; del tre: "Grammaticae Ebraicae pars tertia, complectens commutationes literarum & vocalium cognatarum; itemque irregularium & difficilium vocabularum explicationes".

PRAG 1648. Königsmarcks erövring av Prags lillsida genom överrumpling natten mellan den 15 och 16 juli 1648 och tagandet av dess skatter är förmodligen det mest välkända av alla svenska krigsbyten. Några hundra man lyckades klättra över stadsmuren och överrumpla vakten och efter några timmar var den gamla kungaborgen Hradschin och hela lillsidan i svenskarnas händer. Hit hade en stor mängd rika samlingar förts för att vara i säkerhet under de oroliga krigsåren. Nu blev det dock bråttom för de svenska kommissarierna, eftersom fredsvillkoren som snart skulle skrivas under i Osnabruck stipulerade att allt krigsbyte som fortfarande fanns kvar på plats vid fredens underskrivande skulle lämnas tillbaka. Redan efter några månader var allt ivägskickat. Bland de litterära skatterna fanns dyrbarheter som Codex argenteus (Silverbibeln) och Codex giganteus (Djävulsbibeln) men även det fantastiska Ursini-Rosenbergska biblioteket. Böckerna mottogs av Kristina i juni 1649 och ganska snart blev de klassificerade av Isaac Vossius och försedda med ryggsignum. Under åren 1651–53, när Vossius var bortrest, skänkte Kristina dock bort ca 2000 volymer till läroverk och privatpersoner och detta sannolikt utan någon överlagd plan. Ett antal böcker tog hon även med sig till Rom, oklart hur många. Under 1700-talet lämnade dessutom många av böckerna läroverken och såldes på dublettauktioner. Det som idag finns samlat i svenska offentliga bibliotek av det stora Ursini-Rosenbergska biblioteket är alltså endast en bråkdel av det ursprungliga (Veselá s. 347f.).

17. *Från det furstliga Ursini-Rosenbergska biblioteket i Prag, krigsbyte 1648 och ur drottning Kristinas bibliotek!*

SCHMUCK, Vincent. *Historia Adæ, Auslegung des dritten, vierten und fünfften Capitels im Ersten Buch Mose, darinnen die Historia des Falls der ersten Eltern, und wie sie deßwegen aus dem Paradies getrieben, auch ferner die Geschichte der ersten Welt biß auff die Zeit des patriarchen Noah, beschrieben wird.* Leipzig, Lanzberger, 1604. 4:0. (12), + 714, 717–890, + (4) s. Titel tryck i rött och svart inom träsnittsram, träsnitt på s. 1 och 481. Kraftigt renoverad från s. 879 och framåt, med textförluster. Första tre bladen förstärka i kanten. Hårt, men fint, restaurerat svinläderband daterat 1606, svartpräglad rygg med upphöjda bind och stiliserade blommor i fälten, titeln med bläck i översta fältet och med drottning Kristinas bibliotekssignum "H" i nedre, pärmarna blindstämplade med ram i form av svarta bladornament, frampärmen med Ursini-Rosenbergs pärmstämpel och med initialerna "PWDR" ovanför och årtalet 1606 under. Hårt renoverad. Halva fram- och nästan hela bakpärmen är rekonstruerad av Sven Wiklander på Kungliga biblioteket, nya försättsblad. Med Christian Hammers resp. Victor von Stedingks exlibris. 15 000:–

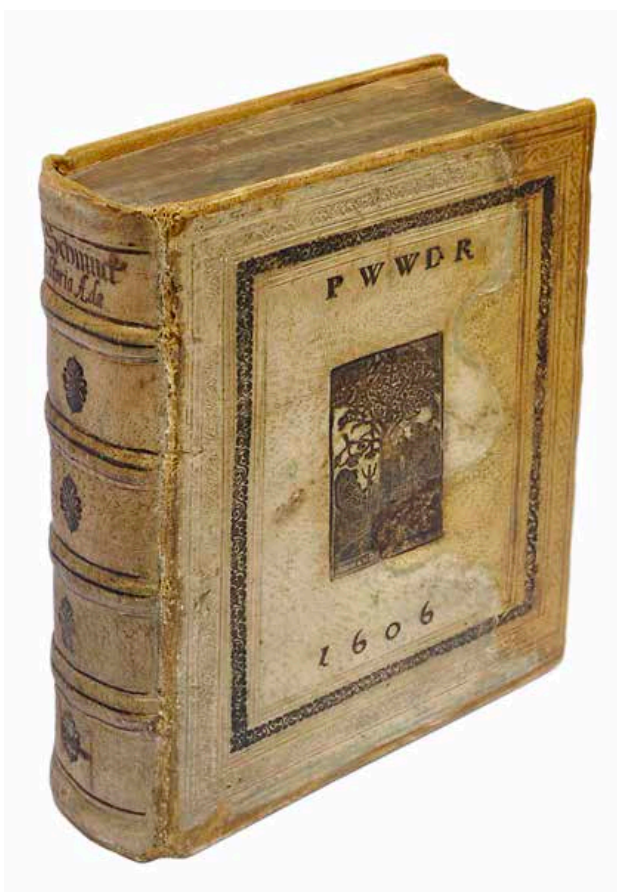
VD17 39:127894D. Nilsson Nylander s. 99 och bild 29. Walde I, s. 309ff.

Det Ursini-Rosenbergiska biblioteket som skapades av furst Peter Vok Ursinus de Rosenberg (1539–1611) var ett av samtidens mest förnäma. Det fick en egen byggnad vid hans slott i Wittingau. Peter Vok dog dock barnlös och till huvudarvinge hade han genom ett testamente utsett Johann Georg von Schwanberg, som således även ärvde biblioteket. Dennes son Peter deltog i det böhmiska upproret. Efter nederlaget vid Vita berget 1620 konfiskerades hela egendomen inklusive biblioteket av kejsaren. Efter lite olika turer lät Ferdinand III 1647 överflytta det Ursini-Rosenbergiska biblioteket till Prag och till det kungliga slottet. Detta kom således att tillhöra det allra finaste av de bibliotek som tillföll den svenska armén vid erövrandet av lillsidan av Prag natten till den 16 juli 1648 under ledning av Königsmarck.

Pärmstämplarna är i Collijns variant IV (fig. 17) med symbolisk bild illustrerande Romarbrevets 11 kapitel med initialerna ”PWWDR” (Petrus Wok Wolf De Rosenberg). Boken har sannolikt även haft exlibris men detta har försvunnit, sannolikt vid den kraftiga renoveringen.

Systematiseringen av drottning Kristinas bibliotek utfördes av Isaac Vossius och böckerna försågs med ämnesbokstäver i nedre ryggfältet. Bokstaven H i biblioteket omfattade historia och kyrkohistoria.

Detta är andra delen av Vincentius Schmucks (1565–1628) predikningar om Moseböckerna som omfattar tredje till femte kapitlet ur första Mosebok. Den första delen om första och andra kapitlet, *Historia Creationis*, kom året innan, och 1605 kom fortsättningen *Historia Noae*.

18. Från det furstliga Ursini-Rosenbergska biblioteket i Prag, krigsbyte 1648.

WION, Arnold. *Lignumvitae. Baum des Lebens. Historii des gantzen Ordens S. Benedicti. Erstlich von D. Arnoldo Wion in latein beschrieben nun aber durch F. Carolum Stengelium in die Teutsche Sprach gebracht.* 1–2. Augsburg, Christoff Mang in Verlegung Dominici Custodis, 1607. 4:o. Grav. titelblad, + (30), + 304 s.; grav. titelblad, + (9), + (blank), + 506, + (2) s. Sista bladet med impressum och boktryckarmärke. Med ett flertal graverade vinjetter. Det första titelbladet med bortklippit namnteckning nedtill, med ett minimalt hål i bild och rödfärgat i ytterkant, litet maskhål i marginalen på s. 313–332 i andra delen. Samtida pergamentband, guldornerad rygg med markerade bind och blommor i fälten, pärmarna med dubbla ramlinjer och med hörnblommor, bakpärmerna med arabesk i mittfältet och frampärmerna med Ursini-Rosenbergs pärmstämpel, röda snitt. Med Ursini-Rosenbergs större exlibris och med Victor von Stedingks exlibris. Saknar två preliminärblad och två graverade porträtt i första delen (Av de fyra exemplaren i VD17 saknar tre exemplar ett eller båda porträtten).

30 000:–

VD17 12:114595D. Walde I, s. 309ff. Detta exemplar omnämns av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 126.

Pärmstämpeln är Collijns variant 1A (fig. 6) med två stående björnar med vapnet mellan sig och runt om texten "PETRUS. WOK. VRSINVS. GUBERNATOR. DOMUS: ROSENBER*". Exlibriset är Collijns fig. 2, varianten för kvartostorlek, och graverat av Gilles Sadeler. Peter Vok Ursinus de Rosenberg hade en mängd olika pärmstämplor och exlibris, de senare anpassade för böckernas olika storlek, ett för folianter, ett för kvartoformat och ett för oktaver.

Arnold Wion eller Arnold de Wyon (1554–ca 1610) var själv benediktinermunk i Arras och senare i Mantua, där han dog. Hans stora historik över benediktinerorden *Lignumvitae* utkom 1592. Detta är den första tyska utgåvan, i översättning av Carl Stengel (1581–1663). Boken avslutas med en heraldisk hjälpredda för att identifiera olika vapnen inom orden och deras färger.

19. *Från det furstliga Ursini-Rosenbergska biblioteket i Prag, krigsbyte 1648 och ur drottning Kristinas bibliotek!*

DANAÆUS, Lambert. *Physice christiana, sive christiana de rerum creaturarum origine, et usu disputatio. Tertia editio. Aliquot locis ab ipso autore aucta, cui etiam accessit index duplex. Per Lambertum Danaeum.* (1)–2 Genève, Eustath. Vignon, 1588–89. 8:o. 182, + (6), + (4, blanka) s; (12), + 240, + (8) bl. Litet maskhål första fem bladen med lätt bokstavs förlust samt i övre marginalen mot slutet. Samtida pergamentband, guldornerad ryggbind med markerade bind och blommor i fälten och med Kristinabibliotekets signum "P" och "K70" i det nedre ryggbälte, pärmarna med dubbla ramlinjer och med hörnblommor, bakpärmen med arabesk i mittfältet

och frampärmen med Ursini-Rosenbergs pärmstämpel, röda snitt. Med Ursini-Rosenbergs exlibris, Germund Carl Cederhielms initialer, Hammers auktionsnotering, Wiréns Solåkerensis-stämpel på titelbladets baksida och med Victor von Stedingks exlibris på bakpärmens insida.

125 000:–

OCLC 946125256. Nilsson Nylander s. 99 och bild 29. Walde I, s. 309ff. Detta exemplar beskrivs av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 126 och bild 16.

Pärmstämpeln är Collijns variant 1B (fig. 7) med det krönte Ursini-Rosenbergska vapnet, med bokstäverna "PW V. G. DR" ovanför (Petrus Wok Ursinus Gubernator Domus Rosenberg) och årtalet 1608 nedanför. Exlibriset är Collijns fig. 3, varianten för oktavstorlek, och graverat av Gilles Sadeler. Peter Wok Ursinus de Rosenberg hade en mängd olika pärmstämplat och exlibris, de senare anpassade för böckernas olika storlek, ett för foliant, ett för kvartofomat och ett för oktaver.

Systematiseringen av drottning Kristinas bibliotek utfördes av Isaac Vossius och böckerna försågs med ämnesbokstäver i nedre ryggbälte. Bokstaven P i biblioteket omfattade medicin och naturhistoria (Walde). Under 1700-talet har boken hamnat i det stora biblioteket på Säby i Östergötland. Detta byggdes upp av fyra generationer Cederhielm, varav presidenten i Åbo hovrätt Germund Carl Cederhielm (1717–89) var den främste boksamlaren. Efter att ha stått nedpackat länge efter sonen Germund Ludvig Cederhielms död 1841 såldes biblioteket slutligen under 13 auktionsdagar åren 1878, 1880 och 1882. Direktör Erik Wirén på Solåkra i Stocksund hade en stor boksamling.

Boken är ett nytryck av tredje upplagan Lambert Daneaus *Physica Christiana*. Lambert Daneau (1530–95) var en fransk jurist och kalvinistisk teolog, idag kanske mest känd för sin bok om häxkraft *Dialogus de veneficiis* som kom 1564. I *Physica Christiana*, som utkom första gången 1576 och tredje upplagan 1680, pläderar han för att naturvetenskapen måste baseras på den heliga skrift. Första delen består av frågor och svar och i den andra delen, som har undertiteln "Pars altera, sive de rerum creaturarum natura", ger Lambert förklaringar till alla synliga ting, med egna kapitel om jorden, stjärnorna, växterna, fiskarna etc. En engelsk översättning av Twyne *The Wonderful Workmanship of the World* utkom 1578.

20. *Från det furstliga Ursini-Rosenbergska biblioteket i Prag, krigsbyte 1648 och eventuellt ur drottning Kristinas bibliotek.*

GIRALDI, Lilius Gregorius. *Operum quae extant omnium. Tomus secundus. Cum elencho librorum, & locupletissimo rerum atque verborum indice.* Basel, Thomam Guarinum, 1580. Folio. (7), + (blank), + 194, 191–198, 203–634, + (38). Sista bladet med boktryckarembem i träsnitt, tabell s. 582. Lätta fläckar inledningsvis, små hål med bokstavs förlust på s. 5–6, emellanåt liten fuktrand i yttre marginal. Marginalanteckningar med bläck s. 385–421. Ståtligt pergamentband med årtal 1604 på frampärmen, guldornerad rygg med markerade bind och stiliserade blommor i fälten, övre fältet med bibliotekmarkering ”M481”, nedre fältet med en bortskrapad bibliotekmarkering, eventuellt ett ”M” ur drottning Kristinas bibliotek, pärmarna med dubbla ramlinjer och med hörnblommor, bakpärmerna med arabesk i mittfältet och frampärmen med Ursini-Rosenbergs rytarpärmstämpel,

blåa snitt. Med hål för nu saknade knytband. Med Ursini-Rosenbergs största exlibris och med bläckinitialerna "G.C.C." på försättsbladet. Även med en ägarstämpel med guldfärgad uggle på titelsidans baksida daterad 1748 med bläck. Per Hiertas namnteckning, daterad 1910 och med hans blyertsanteckningar, och med Victor von Stedingks namnteckning daterad 1979 samt dennes exlibris och anteckningar, delvis med bläck.

80 000:-

VD16 G 2097 (del 1–2). Adams G716 (del 1–2). Veselá s. 253. Walde I, s. 309ff. Björck & Börjesson, katalog 272 Hiertas samling (1935), nr 668.

Pärmstämpeln är Collijns variant 1B (fig. 12) med en ryttare i full rustning som rider åt vänster, med i högra handen ett lyft svärd och på bröstet den rosenbergska vapenskölden samt med texten "PETR WOK WOLF* Z ROZMBERKA* M.D. XXCV*" runt om. Ryttdarbilderna ska, enligt Walde (I, s. 315), troligen alludera på Peter Woks deltagande i kriget mot turkarna. Exlibriset är Collijns fig. 1, den största varianten för folianter, graverat av Gilles Sadeler. Peter Vok Ursinus de Rosenberg hade en mängd olika pärmstämplar och exlibris, de senare anpassade för böckernas olika storlek, ett för folianter, ett för kvartoförmat och ett för oktaver.

Hierta skriver på försättsbladet att "Ovanstående bokstäver (G.C.C.) är anbringade av drottning Kristinas bibliotekarie (i Italien, ej i Sverige) och visa, att denna bok tillhört henne och av henne förts utomlands, varest den 1910 återköpts till Sverige. Det delvis utskrapade M på ryggen är däremot Kristinas Stockholmsignum. Gyraldus bok är den första moderna litteraturhistorien; Kristina har säkert flitigt studerat den". Återköpet 1910 är förstås Hiertas inköp av boken. Det bortskrapade signumet "M" på ryggen är troligen av Hierta korrekt antaget ett spår efter Vossius' biblioteksmarkeringar för drottning Kristina, även om det är svåridentifierat, men bläcknoteringen på försättsbladet är nog sannolikt en förväxling. Enligt Sten G. Lindberg har Kristinas anonyme bibliotekarie i Rom på mitten upptill på försättsbladen mycket riktigt gjort ett biblioteksignum, men då använt en kombination av bokstäver och en tresifferkombination (se Lindberg 1966, s. 222). Hierta kände säkert till att dessa signa gjorts men eventuellt varit osäker på formeln.

G. C. C.

Detta är andra delen av Giraldis samlade verk. Gregorius Giraldi (1479–1552) var italiensk poet och lärd, och känd för sin stora beläsenhet. Drabbad av olyckor framlevde han dock sitt liv under sjukdomar och umbäranden. Intressant här är mängden av understrykningar och anteckningar på sidorna 385 till 421 i kapitlet "De poetis nostrorum temporum, dialogus prior ad amplissimum cardinalum Rhagonium". Det är framförallt olika författarnamn som noterats i marginalerna. Huruvida anteckningarna är av Kristina är svårt att säga, men sannolikt inte. Detta Giraldos arbete om samtida poeter *De Poetis nostrorum temporum dialogi duo* utkom första gången i Florens 1551.

POZNAN 1656. De polska palatinaten Posen och Kalisch underkastade sig genom fördraget i Usch den 15 juli 1655 svenskt beskydd och överlämnade sina befästningar till svenskarna, och den 21 juli tågade svenska trupper in i Posen. Löften gavs om de polska lagarnas okränkbarhet!

21. *Från jesuitkollegiet i Posen, krigsbyte 1656.*

DREXEL, Jeremias. *Opera cum indice quadrolici, & symbolis aeneis coniunctim edita.* Monachii. (München), Melchiorem Segen, 1628. 4:o. Grav. titelblad, + (21), + 358, (blank), 359–938, + (40) s. Med 13 grav. illustrationer i texten. Fläckar s. 532–534. Nött samtida svinläderband, nött rygg med fyra upphöjda bind, frampärmen med dubbla rullstämplar med kardinalsdygderna runt en vertikal dubbelpatta med Simson och lejonet i övre fältet och Loth och hans döttrar i det nedre, bakre pärmens rullstämplar med polska kungar, röda snitt. På det graverade titelbladet med bläck ”Inscriptas Catalogo librorum Collegii Posnaniensis Societatis JESU 1629”, på frampärmens insida spår av borttaget exlibris, och med Victor från Steudingks exlibris. Från det Rålamska biblioteket på Granhammar. 45 000:–

VD17 12:105890H. Granhammarkatalogen nr 1769. Walde II, s. 93ff. Exemplaret är nämnt av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 128.

Krigsrådet Claes Rålamb (1622–99) som följde Karl X Gustav under fälttåget i Polen sändes i början av 1656 till Posen (Poznan) för att vinna invånarna för Sverige och för att förmå de som

flytt till Schlesien att återvända. Ganska snart blev dock situationen i Posen orolig men Rålamb lyckades förhindra en återerövring, bland annat genom att sprida ut ett rykte om att staden var underminerad, och i september 1656 kunde han överlämna staden till brandenburgarna. Under denna tid lyckades Rålamb för egen del lägga beslag på största delen av jesuitkollegiets bibliotek och sannolikt även delar av olika andra klosterbibliotek. Sannolikt har Rålamb tagit dessa för egen räkning. Merparten av dessa böcker återfinns idag i Uppsala dit de kom med den Rålambska donationen 1693. Inskriften "Inscriptas Catalogo librorum Collegii Posnaniensis Societatis JESU" och årtal, som finns i nästan alla böcker från Posen, visar enligt Walde inte när de blev införskaffade till biblioteket utan när de blev införda i generalregistret (Walde II, s. 105). Många böcker har kommit jesuitkollegiet till del genom donationer men Walde nämner att även direktinköp sannolikt gjorts när böckerna strax efter utgivning införlivats med biblioteket, troligen via bokhandlare i Posnan (II, s. 134). Att detta är ett sådant fall är också troligt då den införts i registret endast ett år efter utgivning.

På herrgården Granhammar i Uppland samlades familjen Rålamb's bibliotek under flera generationer, med de äldsta delarna härrörande från Claes Rålamb's tid. I försäljningskatalogen över Granhammarbiblioteket som Thulins antikvariat publicerade 1965 återfinns åtta krigsbyten från Posen och ett från Oliva. Detta exemplar som återfinns i katalogen som nummer 1769 köptes av Victor von Stedingk.

Jeremias Drexel (1581–1638) var jesuit och professor samt hovpredikant i München för Maximilian I. Han var flitig författare med förkärlek för illustrerad symbolism om evigheten och sanningen. Detta är en samlingsutgåva av hans tidigare arbeten utgiven av Gualterus Mundbrod och innehåller "Aeternitatem", "Zodiacum", "Horologium", "Nictam", "Trismegistum", "Amussum" och "Heliotropium". Den är utgiven med tryckt dedikation till Sigismund III av Polen och Sverige.

WARSAWA 1655–56

22. *Från Sigismund och Kungliga biblioteket i Warszawa, krigsbyte 1655–56.*

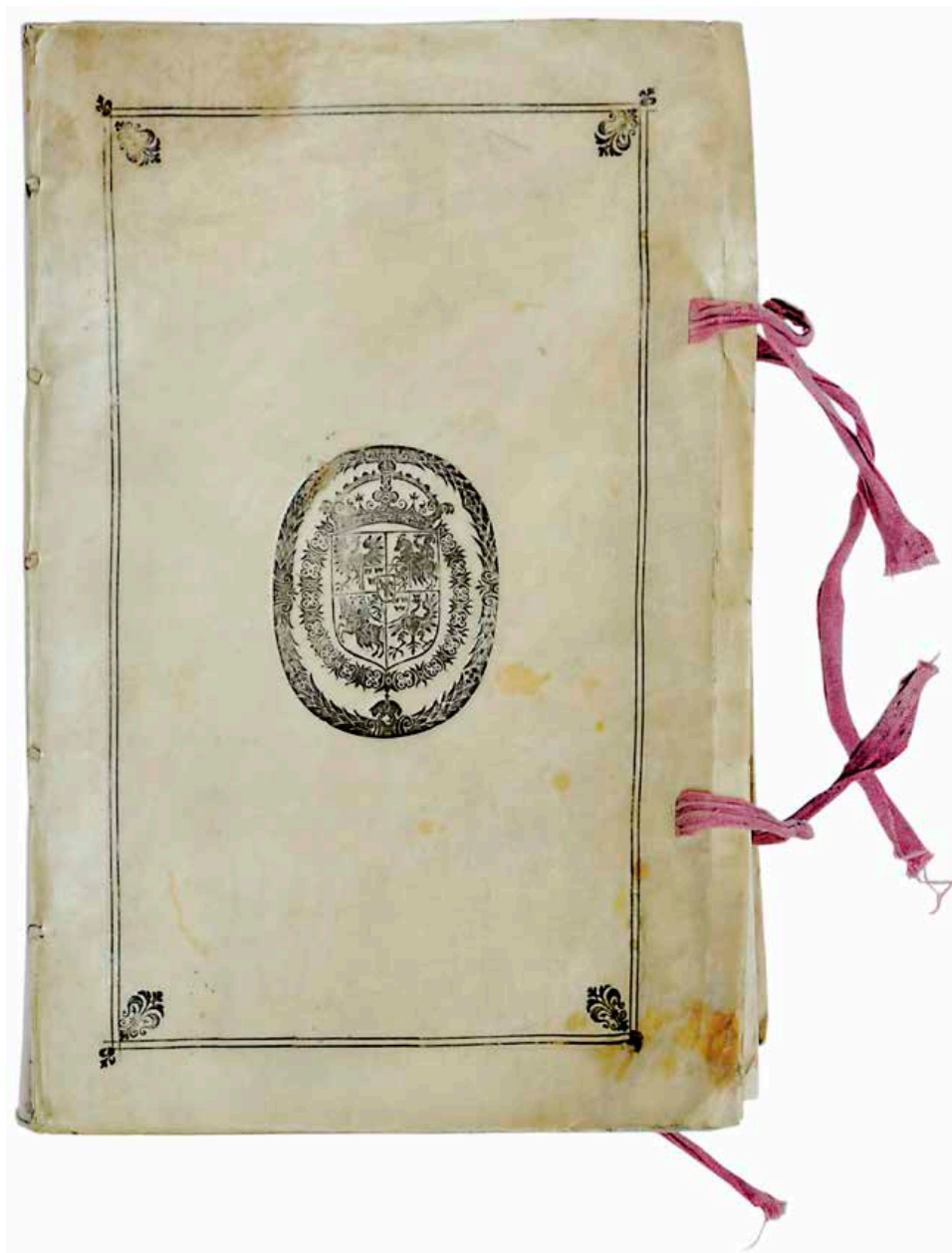
HORATIUS || CHABOT, Pierre Gautier (utg.) *Petri Gualterii Chabotii Pictonis Sanlupensis praelectionum in Q. Horatii Flacci poemata*. 1–3. Basel, Leonhardum Ostenium, 1594. Folio. (35), + (blank), + 469, + (43), + (2, blanka); (5), + (blank), + 470–710, + (20), + (blank); (4), + 711–970, 965–977, 984–989, + (19) s. Med Ostenius fina boktryckarmärke i träsnitt. Litet brännhål s. (19–20). Lätta lagerfläckar och små bläckfläckar, en större bläckplump s. 190, svag men tilltagande fuktrand i ytterkant s. 678–854. Mycket fint samtida pergamentband, ryggen med spår av titeltext, pärmarna med dubbla svarta ramlinjer med blomdekor i hörnen och i mitten Sigismunds kungliga pärmstämpel med det polsk-svenska vasavapnet, snitten lätt dekorerade med röda snedställda linjer, bevarade röda knytbands. Med äldre bläckmarkering överst på frampärmens insida. Med Frederick Heymans resp. Victor von Stedingks exlibris

300 000:–

VD16 ZV 8203 resp. ZV 19064. Adams H942 (blandad upplaga). Schweiger s. 399–400. Sjögren s. 25, fig. 20. Walde II, s. 30ff och 92. Exemplaret är beskrivet av Sten G. Lindberg i *Biblis* 1975, s. 128.

Warszawa gav sig för Karl X Gustav den 30 augusti 1655 och genast påbörjades inventeringen av vad som skulle föras till Sverige. Till guvernör över staden insattes Bengt Oxenstierna och ansvariga för bl.a. inventeringen av de kungliga biblioteken och arkiven blev Mathias Biörnclou och Lars Cantersten, framförallt den förstnämnde. Ett första lass lämnade Warszawa troligen redan under 1655 men den stora utförseln skedde först efter tredagarsslaget i juli 1656, då svenskarna återtog staden efter att polackerna under en månad återtagit kontrollen av den. Böcker ur bl.a. det

kungliga biblioteket fanns fortfarande kvar i staden 1656 eftersom Schering Rosenhane, som anlände först under våren 1656, också lyckades förse sig med böcker därur. Böcker från det polska kungliga biblioteket med pärmstämplar tillhörande Sigismund II Augusts resp. Sigismund III (dvs Sigismund av Sverige och Polen) återfinns idag framförallt i Lund men även i Uppsala, på Kungliga biblioteket och i andra bibliotek. Böckerna ur Sigismund III:s polska bibliotek finns med några olika pärmstämplar. Den vanligaste, som återfinns här, är en lageroval med det Gyllene skinnets ordenskedja innanför, vilken omsluter en fyrdelad krönt sköld som i sig innesluter en likaledes fyrdelad hjärtsköld med det dåvarande polska riksvapnet och Vasakärven (se avbildning i Walde II s. 64). Banden är ofta vita pergamentband.

Denna har senare tillhört storsamlaren Christopher Eichhorn och är omnämnd av Walde (II, s. 92). Eichhorn hade flera band med Sigismunds vapen som härstammade från det kungliga biblioteket i Warszawa. Walde omnämner denna och en Varsevicius tryckt i Krakow 1600. Föreliggande bok återfinns som nummer 367 i sjätte och sista delen av auktionskatalogerna efter Eichhorn 1891. Den köptes då sannolikt av den danske bryggaren Fredrik Heyman och återfinns i katalogen efter honom 1901, avdelning två nummer 6755. Från Danmark har den senare inköpts av Thulins antikvariat och därifrån av Victor von Stedingk.

Boken är en kommenterad utgåva av Horatius olika diktverk uppdelad på tre böcker med Oden, Epoder, Satirer m.m., var och en med kommentarerna "Analysis dialectica", "Ennaratio grammatica" och "Explicatio rhetorica". Den innehåller även en dikt av Heinrich Pantaleon till Horatius ära. Den första och andra delen föreligger här i andra upplagan från 1594, men den tredje i första från 1591.

BROMBERG OCH LUCK 1656. Schering Rosenhanes stora samling av litterära krigsbyten kom huvudsakligen från de fyra polska jesuitkollegierna i Thorn, Bromberg, Ostrog och Luck. Att böcker från Ostrog och Luck, vilka ej plundrades av svenska trupper, hamnat som krigsbyte hos Rosenhane förklarar Walde med att dessa bibliotek sannolikt evakuerats till det starkt befästa Thorn inför hot österifrån, från Ryssland. Att de i Thorn istället skulle plundras av svenskarna var förstås inget man tagit med i beräkningen.

23. *Från jesuitkollegierna i Bromberg och Luck, krigsbyte 1656 och ur Schering Rosenhanes bibliotek.*

BELLARMINUS, Roberto. *Disputationum de controversiis christianae fidei, adversos huius temporis haereticos*. Del I:3–4 [av 7] och III:1–3 [av 4]. Ingolstadt, Adami Sartorii, 1592 resp. 1605. 8:o. (2), + 630, + (1), + (blank), + 350; (42), + 1566 s. Första delen med småfläckar, tredje med kraftigare fläckar och fuktränder mot slutet samt med små rostfläckar s. 538–539 och 1268–1269. Nötta samtida (polska?) skinnband över träpärmar, ryggarna med upphöjda bind och handskrivna något senare titeletiketter av tunn pergament (med felaktigt angivna titeldelar), pärmarna med olika blindstämplad dekor; frampärmen till del ett med arabeskmotiv runt en oval mittstämpel med Maria och Jesusbarnet och bakpärmen med rullstämplar med Paulus, Petrus, David och Frälsaren i en inre bård och en yttre med vaser och profillbilder, del tre med en rundstämpel med jesuitemblemet IHS med texten "Exaltamus nomen eius in idipsum" (Psaltaren 33:4) med "Dispu Bellarmi" ovan och "Tomu III" nedan på frampärmen och bakpärmen med en ovalstämpel med korsnedtagningen och texten "Ave que de cruce susceptisti ulnis Iesum". Två volymer. I första delen finns en äldre ägaranteckning "Ex catalog librorum Hieronymiis [...]" och testamentarisk anteckning 1626 till jesuitkollegiet i Bromberg (Bydgoria) från "Hieronymi [...]", troligen densamma. I del tre finns en ägaranteckning från jesuitkollegiet i Luck, "Colleg. Luceonem Soc. Jesu" liksom en inklistrad remsa med texten "Ego sum confessus Alexander Fasnercrewski [?] qvo festo Sancta Anna ex prima" och Johannes Rosenhanes namnteckning, som vanligt daterad 1673. Båda delarna med M. Stålbergs namnteckning och en inklistrad lapp med A. G. Sef-

ströms namnteckning samt Victor von Stedingks exlibris. Inklistad på bakpärmens till del ett finns en äldre svensk antikvariatsbeskrivning som visar att det även med dessa har funnits en del IV och att de då varit tre volymer. 9 500:–

VD16 B 1606 resp. VD17 12:113239Z (1:076210Y). Walde II, s. 163ff.

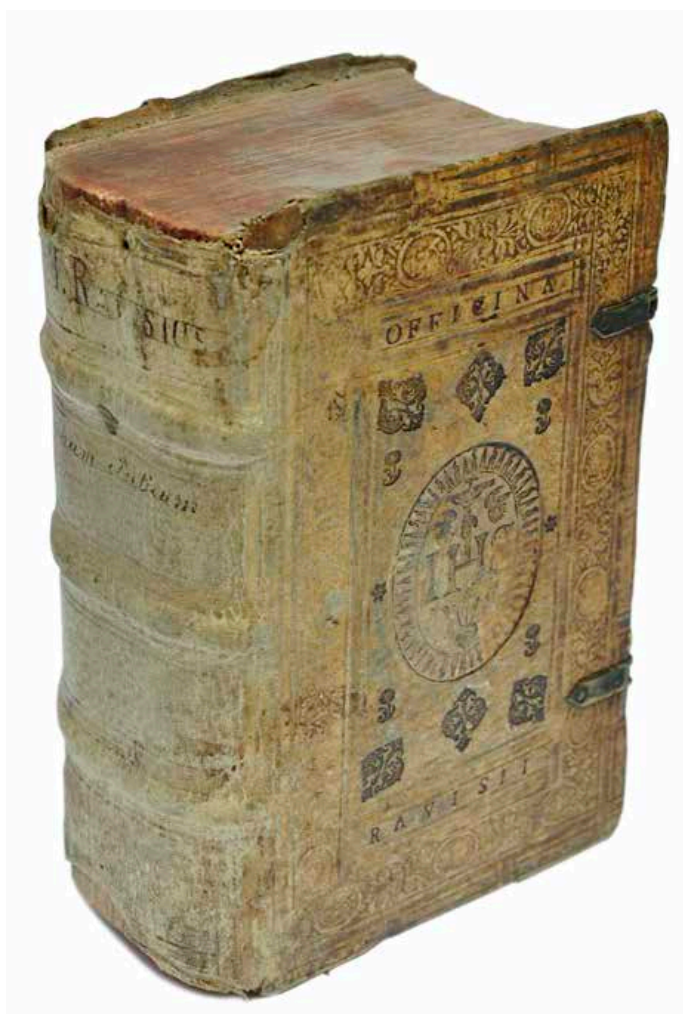
Walde nämner flera kända donationer till kollegiet i Bromberg men inte denna. Det är endast lösa delar av blandade upplagor. Första bandet innehåller del tre och fyra av dess upplagas sju delar, och andra bandet innehåller första halvan av tredje delen av dess upplagas fyra delar. Att nära samtida ägaranteckningar finns på deltitelbladet som inleder första bandets tredje del respektive titelbladet till tredje delen tyder på att de varit skingrade tidigare och att de troligen förts samman i Luck eller i Bromberg. Som nämns ovan har det även funnits en tredje volym, men vilken del den innehållit är osäkert.

Schering Rosenhane dog redan 1663, endast 54 år gammal, men hans änka Beata Sparre fick sitta kvar i orubbat bo till sin död 1672. Året därpå splittrades biblioteket i 10 olika lotter till barnen, varav en gick till sonen Johan Rosenhane (1642–1710). Schering Rosenhane hade inget eget kännetecken i sina böcker så sonen Johan Rosenhanes namnteckning är en av huvudkällorna till faderns bibliotek och även i stor del till kunskapen om de svenska bokliga krigsbytena från Polen, som i stor utsträckning hamnade hos Schering Rosenhane. Det stora biblioteket efter Johan Rosenhane på Tistad köptes 1764 av Carl Fredrik von Eckleff. Eckleffs bibliotek såldes på auktioner 1769 och 1786. Anders Gustaf Sefström (1790–1861) var präst i Ljusdal och känd psalmförfattare.

Jesuiten och kardinalen Roberto Bellarmino (1542–1621) hyllas idag som helgon inom den romersk-katolska kyrkan och hans helgondag är den 17 september. Hans stora stridskrift mot kätteriet *Disputationes de Controversiis Christianae Fidei adversus hujus temporis hereticos*, som utkom första gången 1586–89, var den katolska kyrkans dittills främsta försvar mot den protestantiska läran och utkom i en mängd upplagor, allt mer utvidgade.

24. *Från jesuitkollegiet i Luck i Polen, krigsbyte 1656 och ur Otto Waldes eget bibliotek.*

TIXIER, Jean. *Theatrum poeticum atque historicum: sive officina Io. Ravisii Textoris, post Conr. Lycosthenis vigilias ad meliorum ordinem redacta, disposita, & innumeris in locis correcta: cum cornucopiae libello. Aucta ex natalis comitis mythologiae libris aliquot, et Geofredi Linocerii Vivariens, mythologia musarum libello: Cum syntagmata de musis Lili Gregorii Giraldu Ferrariens.* Basel, Andreae Cellarii, 1600. 8:o. (32), + 1192, + (72) s. Fläckig, fuktfläck s. 425–426, 429–532, 557–558 och litet maskhål mot slutet. Enstaka bläckunderstrykningar och bläckanteckningar. Nött samtida svinläderband på träpärmarna, blindpressad ryggbind med upphöjda bind, pärmarna med ramtryck och med svartstämplade blommor, den främre med oval jesuitstämpel "IHS" och texten "OFFICINA RAVISII" ovan och nedan, bakre

med oval nött och oidentifierbar stämpel samt bokstäverna "IZ", röda snitt och ett renoverat spänne bevarat, skadade kapital. På titelbladet ägaranteckning från jesuitkollegiet i Luck "Collegii Luceovie soc. Jesu" samt N. Tiellmans namnteckning, frampärmens insida med Germund Ludvig Cederhielms initialer "G.L.C" samt Hammers exlibris. Troligen ur Schering Rosenhanes bibliotek. Ur Otto Waldes bibliotek samt med Victor von Stedingks namnteckning. Äldre anteckning på försättsbladet.

30 000:–

VD16 T1427. Walde II, s. 152f. & 163ff.

Detta exemplar som Walde omnämner som sitt eget, anser han sannolikt blivit skänkt av något av barnen Rosenhane till språkvetaren Nils Tjällman (1652–1718) (se Walde II, s. 153). De flesta av Schering Rosenhanes böcker är skingrade och de enda som kan spåras är de som tillföll sonen Johan Rosenhane. Efter Tjällman har boken kommit till det stora Cederhielmska biblioteket på Säby i Östergötland, vilket byggdes upp av fyra generationer Cederhielm, varav Germund Ludvig (1755–1841) var den sista. Efter att ha stått nedpackat såldes biblioteket slutligen under 13 auktionsdagar åren 1878, 1880 och 1882. Denna såldes på auktionen 1878 och köptes av Christian Hammer, och från dennes bibliotek köptes den sannolikt av Walde.

En senare upplaga av den franska humanisten Jean Tixier (Johannes Ravisius Textor) (ca 1480–1524) stora mytologiska uppslagsverk *Officinae epitome*. Den första upplagan kom 1520. Den expanderades i flera följande upplagor och från 1545 utgavs den av Conrad Lycosthenes (1518–61). Den sista reviderade upplagan kom 1665.

EVAKUERING AV BALTIKUM

25. *Från Universitetsbiblioteket i Dorpat/ Pernau, evakuering 1709.*

GRATIANUS. *Decretum Gratiani cum Glossis dmni Johannis theutonici prepositi alberstatensis & annotationibus Bartholomei brixienensis*. Basel, Johannes Amerbach & Joh. Peter och Johannes Froben, 1512. Folio. (12), + 424, + (56) blad. Titel och text tryckt i rött och svart. Två titelblad med Auerbachs boktryckarmärke samt 3 träsnitt. Fuktrand i nedre hörn de första 20 bladen. Gamla marginalanteckningar på blad 249 och 266, blad 271 med bläckplumpar. Ståtligt helt skinnband över träpärmar från ca 1900, ryggen med upphöjda bind, pärmarna blind- och svartpräglade i blommönster, röda snitt (G. Hedberg). Ur rådsherrens i Riga Ludwig Hintelmans bibliotek, med hans donationsinskrift till Dorpats universitet "Ex donatione D. Lud: Hintelman J.V.D" på titelbladet, och med Victor von Stedingks exlibris.

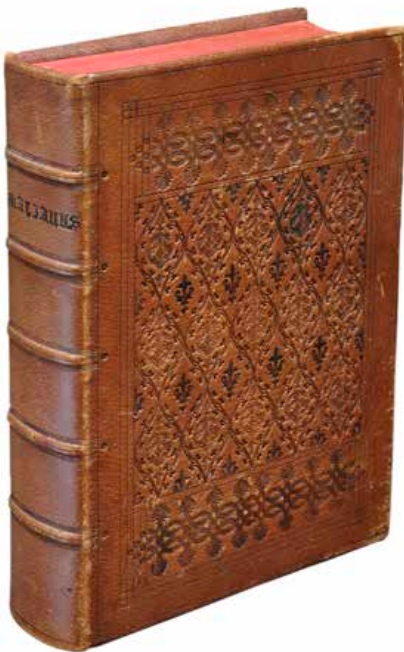
60 000:–

VD16 C 5182. Collijn, Den äldsta bokdonationen till Dorpats universitetsbibliotek, s. 25, nr 7.

Fler än hundra volymer med denna donationsinskrift finns på Kungliga biblioteket i Stockholm (Collijn s. 9) och de härrör alla från den donation som Ludvig Hintelman (död 1643) gjorde till universitetsbiblioteket i Dorpat. Hela universitetet och även biblioteket fick dock år 1656 packas ner då verksamheten flydde undan ryssarna till Reval, där böckerna gömdes i Mariakyrkan. När det lugnat ned sig och universitetet skulle återupprättas fick böckerna letas fram och en inventering genomfördes 1688. 1690 återinvigdes universitetet men redan 1699 var det dags igen och denna gång flyttades hela universitet från Dorpat till Pernau, och böckerna fick återigen packas ner inför flytten. Biblioteket förblev nerpackat ända till 1709, då det beslutades att det inte skulle ställas upp i Pernau utan istället överföras till Stockholm, vilket genast genomfördes. I juli 1710

var lårarna på plats i Stockholm tillsammans med universitetets arkiv och övriga inventarier. En ny inventering genomfördes 1717. I inventarielistan 1688 återfinns en Gratianus Basel 1512, men inte i katalogen 1717. Collijn konstaterade 1932 att någon Gratianus med Dorpatproveniensen inte fanns på Kungliga biblioteket men att det fanns ett exemplar på duplettauktionen 1874 som möjligen kunde ha varit det "Hintelmanska exemplaret". Den köptes på auktionen av Christian Hammer och återfinns i dennes katalog 1 som nummer 5960 och där noterad som "Bel exemplaire, qui a appartenu à Lud. Hintelman et à la Bibliothèque national suéd. (1874, n. 81)". Efter Hammer ägdes boken av någon som omkring år 1900 lät Gustaf Hedberg binda om den i dess nuvarande ståtliga skinnband. Hur det tidigare bandet sett ut finns inga upplysningar om. Det finns förstås flera kandidater till vem denne ägare kan ha varit. Victor von Stedingk gissar i en blyertsanteckning på Birger Lundell. År 1959 dök exemplaret i alla fall igen upp då Victor von Stedingk köpte det efter då avlidne direktören Erik Wirén på Solåkra, Stocksund.

Mycket fint tryck av Gratianus *Decretum* med text och kommentarer tryckta i rött och svart. Den är utgiven av Beatus Rhenanus. På blad 1 verso ett halvsidesträsnitt föreställande Gratianus i sin studiekammare inom ram med bibliska figurer, evangelister och kyrkofäder i halvfigur, gjord av Urs Graf. Likaledes av Urs Graf är träsnittet "Arbor consanguinitatis" på blad. 386 recto, medan "Arbor affinitatis" på motsatta sidan är av signaturen DS. Gratianus var rättslärare i Bologna på 1100-talet och hans sammanställning av kyrkorätten, *Decretum*, kom att ingå i Corpus Juris Canonici och blev under lång tid standardläroboken i kyrkorätt. Den trycktes första gången 1471.

ETT URVAL ANVÄNDA REFERENSBÖCKER

- ADAMS, H. M. *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe 1501–1600 in Cambridge Libraries*. Cambridge, 1967.
- ALMQUIST, JOH. AX. *Sveriges bibliografiska litteratur*. Stockholm, 1904–12.
- BAUDRIER, J. *Bibliographie Lyonnaise. Recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondateurs de lettres de Lyon au XVIe siècle*. 1–13. Paris, 1964.
- Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek*. Stockholm, 1924.
- CARLANDER, C. M. *Svenska bibliotek och ex-libris*. Andra omarbetade och tillökade upplagan. I–IV:1–2. Stockholm, 1904.
- COLLIJN, ISAK. Den äldsta bokdonationen till Dorpats universitetsbibliotek. I: *Nordisk tidskrift för Bok-och Biblioteksväsen*. Årg. 19. Uppsala, 1932.
- COLLIJN, ISAK. *Det Rosenbergska biblioteket och dess exlibris. En bibliotekshistorisk studie*. Stockholm, 1907.
- COLLIJN, ISAK. Ett märkligt arbete i svensk bibliotekshistoria. Rec. af Walde. I: *Nordisk tidskrift för Bok-och Biblioteksväsen*. Uppsala, 1916 resp. 1921.
- DOVRING, FOLKE. Anteckningar om drottning Kristinas bibliotek i Rom. I: *Nordisk tidskrift för Bok-och Biblioteksväsen*. Årg. 37. Uppsala, 1950.
- Granhammarbiblioteket. Thulins antikvariat katalog 111*. Stockholm, (1965).
- FAIRFAX MURRAY, DAVIES, HUGH. *Catalogue of a Collection of Early German Books in the Library of C. Fairfax Murray*. 1913.
- HAGSTRÖM MOLIN, EMMA. *Krigsbyttets biografi. Byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skokloster slott under 1600-talet*. Stockholm, 2015.
- HAMMER. *Catalogue de la bibliothèque Hammer à Stockholm. Division étrangère*. Stockholm, 1886–88.
- HIERTA. *Per Hiertas boksamling. Björck & Börjessons katalog 272*. Stockholm, 1932.
- HOFFMAN, S. F. W. *Bibliographische Lexicon der gesammten Litteratur des Griechen*. Zweite Auflage. Leipzig, 1838.
- LINDBERG, STEN G. Queen Christina Bindings. I: Platen, Magnus von (red.). *Queen Christina of Sweden. Documents and Studies*. Stockholm, 1966.
- LINDBERG, STEN G. Victor von Stedingks bokbandssamling. I: *Biblis. Föreningen för bokhandverk Årsbok 1975*. Stockholm, 1976.
- NILSSON NYLANDER, EVA. *The Mild Boredom of Order. A Study in the History of the manuscript Collection of Queen Christina of Sweden*. Lund, 2011.
- NORDQVIST, NILS. *Berömda boktryckare*. Andra samlingen. Stockholm, 1961.
- OCLC: *Online Computer Library Center*. <https://www.worldcat.org>
- MUNKHAMMAR, LARS. Böcker som krigsbyte. I: *Krigsbyten i svenska samlingar*. Stockholm, 2006.
- SCHWEIGER, F. L. A. *Handbuch der classischen Bibliographie*. Leipzig, 1832.
- SJÖGREN, ARTHUR. *Svenska kungliga och furstliga bokägaremärken*. Stockholm, 1915.
- STALLA, GERHARD. *Bibliographie der Ingolstädter Drucker des 16. Jahrhunderts*. Baden-Baden, 1977.
- WALDE, OTTO. Till kristinabibliotekets historia. I: *Nordisk tidskrift för Bok-och Biblioteksväsen*. Årg. 2. Uppsala, 1915.
- WALDE, OTTO. *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie*. 1–2. Uppsala, 1916–20.
- VANDER HAEGEN, FERDINAND. *Bibliotheca Erasmiana. Répertoire des ouvrages d'Érasme*. Gent, 1893.
- VESELÁ, LENKA. *Knihy na dvore Rozmberku*. [Books at the Court of the Rosenbergs]. Prag, 2005.
- VD16: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. <http://www.gateway-bayern.de>
- VD17: *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*. <http://www.vd17.de>

